

סדרת ניירות מחקר במנהל ומדיניות ציבורית

מדינת הרווחה, פוליטיקה אלטרנטיבית ודעת הקהל: ישראל 2011

שלמה מזרחי, פני יובל וניסים כהן

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית
הפקולטה לניהול על שם גילפורד גלייזר

סדרת ניירות מחקר במנהל ומדיניות ציבורית

נייר מחקר מספר 4

מדינת הרווחה, פוליטיקה אלטרנטיבית ודעת הקהל: ישראל 2011

שלמה מזרחי, פני יובל וניסים כהן

עורך הסדרה: גיא בן-פורת

ספטמבר 2011

אודות המחלקה

המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית הוקמה ב- 1995 כחלק מבית הספר לניהול. התוכנית לתואר שני כוללת מסלול עם עבודת גמר וללא עבודת גמר. בשנים האחרונות נפתח גם מסלול ללימודי דוקטורט, אשר החל להניב בוגרים בתחומים של פיתוח אזורי, כלכלה פוליטית, מדיניות ומשפט.

המחלקה משלבת היבטים מחקריים ומעשיים במטרה להכשיר מנהיגות איכותית עם ראייה מקצועית רחבה ככל האפשר. התוכנית במנהל ומדיניות ציבורית מיועדת להכשיר מנהיגות איכותית, למילוי תפקידי ניהול ומטה בכירים בסקטור הציבורי. המטרה היא, להגביר אצל מנהיגות זו את כושר הניתוח וקבלת החלטות, יכולת הערכה והתוויית מדיניות ויישום במציאות דינאמית ובתנאי אי ודאות.

התוכנית היא רב תחומית, מדגישה את ההיבט הניהולי-חברתי-כלכלי ומשקפת את אופייה הרב תרבותי של החברה הישראלית ואת מיקומה במרחב הגיאוגרפי. התלמידים יקבלו הכשרה המשקפת את מורכבותן של הבעיות והאתגרים שמולם ניצבת מדינת ישראל. הדגש בתוכנית הינו על הענקת כלים והכשרה, שמתאימים להתמודדות עם סביבה עתירת ידע תוך שילוב יצירתי של תחומים שונים, כגון: מערכות מידע ממוחשבות, ניתוחים סטטיסטיים, קבלת החלטות, כלכלה ומנהל, התנהגות ארגונית, אתיקה, חוק ומשפט ותהליכים חברתיים.

במסגרת המחלקה מלמדים, נוסף על הסגל הקבוע, אנשי אקדמיה בכירים מהארץ ומהעולם ואנשי מפתח בחברה ובכלכלה הישראלית. עם בוגרי המחלקה נמנים בכירים מהסקטור הציבורי כמו גם עובדים ומנהלים בדרגי ביניים המהווים את עמוד השדרה של הסקטור הציבורי.

The Department of Public Policy and Administration
Ben- Gurion University of the Negev
Guilford Glazer Faculty of Business Management
P.O.B 653, Beer-Sheva 84105, Israel
TEL: 972-8-6477914 ,08-6472251
Fax: 972-8-6472816
Email: mpast1@som.bgu.ac.il
www.bgu.ac.ilInternet:

המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית
אוניברסיטת בן גוריון בנגב
הפקולטה לניהול על שם גילפורד גליזר
ת.ד. 653, באר שבע 84105
טלפון: 08-6477914, 08-6472251
פקס: 08-6472816
דוא"ל: mpast1@som.bgu.ac.il
אינטרנט: www.bgu.ac.il

פתח דבר

נייר המחקר, הרביעי בסדרת "ניירות המחקר במנהל ומדיניות ציבורית", עוסק בעמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה. המחקר, שנערך בחודשים בהם המושג "מדינת רווחה" תפש מקום מרכזי בשיח הציבורי במסגרת המחאה החברתית של קיץ 2011, מראה כי הציבור הישראלי תומך באופן מובהק במדינת הרווחה, במעורבותה של הממשלה ובאחריותה לרווחת הציבור בתחומים כמו חינוך, בריאות, תעסוקה ורווחה. יתרה מכך, עמדות הציבור מצביעות גם על נכונות לשלם מסים עבור שירותים ציבוריים ראויים.

מחקרם של שלמה מזרחי, פני יובל וניסים כהן מציע תמונה רחבה, תיאורטית, השוואתית והיסטורית להבנת השיח הציבורי שעוררה תנועת המחאה החברתית ולתפיסות הרווחות בציבור הישראלי בנוגע לזכויות חברתיות ומדיניות רווחה. המחקר מטיל ספק בקביעה הרווחת שהחברה הישראלית השתנתה לחברה בעלת אוריינטציה של כלכלה ניאוליברלית המקדשת את השוק החופשי. העובדה כי יותר ויותר ישראלים משתמשים בשירותים פרטיים או פרטים למחצה, תהליך שהחוקרים מגדירים כ"פוליטיקה אלטרנטיבית", מסבירים החוקרים, איננו מעיד על שינוי אידיאולוגי אלא על שיקולים קצרי טווח ותרבות פוליטית אינסטרומנטלית. טקטיקה זו, שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי לבעיית חוסר שביעות רצון ומחסור בשירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה.

קיומה של פוליטיקה אלטרנטיבית עשוי ליצור תחושה שהציבור מעדיף הספקת שירותים שלא באמצעות הממשלה ותומך בתהליכי הפרטה. אולם, כפי שמראה המחקר, בפועל, העמדות העקרוניות של הציבור הישראלי לגבי מדינת הרווחה נותרו יציבות למדי לאורך השנים האחרונות ואין תימוכין אמפיריים לטענה כי הציבור הישראלי אימץ עמדות ניאוליברליות קיצוניות במהותן. מה שכן השתנה הוא מדיניות מתמשכת של נסיגה ממדינת הרווחה תוך שימוש באסטרטגיה של צמצום המימון הממשלתי לשירותים ציבוריים, המחלישה את השירותים החברתיים והופכת את הפוליטיקה האלטרנטיבית לחלק אינטגרלי מהתרבות הפוליטית ותרבות השלטון הישראלית. תרבות פוליטית זו לא רק שאינה מהווה תחליף ראוי למדיניות רווחה שוויונית והוגנת אלא מהווה גם סכנה ליציבות המערכת הדמוקרטית בשל הפנמת התנהגויות בלתי חוקית והפיכת עקיפת המנגנונים הקיימים לנורמה חברתית.

גיא בן-פורת

עורך

תודות

המחקר נערך בסיוע קרן המחקרים של הפקולטה לניהול על שם גילפורד גלייזר באוניברסיטת בן גוריון.

הערות ותגובות נא להפנות אל פרופ' שלמה מזרחי, המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, ביה"ס לניהול, אוניברסיטת בן-גוריון, ת.ד. 653, באר שבע 84105. shlomom@bgu.ac.il

אודות המחברים

פרופ' שלמה מזרחי הוא ראש המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, הפקולטה לניהול ע"ש גילפורד גלייזר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

דר' פני יובל היא מרצה וחוקרת במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, הפקולטה לניהול ע"ש גילפורד גלייזר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

דר' ניסים כהן הוא חבר סגל במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה. בשנת הלימודים 2010-2011 ביצע מחקר פוסט-דוקטורט במרכז לחקר תאוריית הבחירה החברתית (Center for Study of Public Choice) שבאוניברסיטת ג'ורג' מייסון, ארצות הברית.

תוכן העניינים

2	תרשימים וטבלאות
3	תקציר
5	הקדמה
7	מדינת הרווחה ודעת הקהל בישראל ובעולם
9	פוליטיקה אלטרנטיבית: מאפיינים, דילמות ודפוסים בישראל
12	מערך המחקר ואוכלוסיית היעד
13	מאפייני המדגם
14	ממצאי המחקר: מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי מדינת הרווחה ופוליטיקה אלטרנטיבית
14	מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי מדינת הרווחה
14	עמדות הציבור בנוגע למעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט
17	עמדות הציבור בנוגע למוכנות לשאת בהוצאות מדיניות רווחה באמצעות הגדלת נטל המס
19	עמדות הציבור בנוגע לאופי מדינת הרווחה הישראלית והמדיניות הכלכלית בשנים האחרונות
20	מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי פוליטיקה אלטרנטיבית
24	סיכום ומסקנות
26	ביבליוגרפיה
30	נספחים

תרשימים וטבלאות

תרשימים

- 21 תרשים 1: מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי מדינת הרווחה לפי 4 מדדים
- 22 תרשים 2: עמדות לגבי הקצאת משאבים מוגבלים
- 25 תרשים 3: התפלגות המדגם לפי מידת הסכמה לערכים תחרותיים

טבלאות

- 25 טבלה 1: מידת ההסכמה של נשאלים – מדגם כללי
- 27 טבלה 2: מידת ההסכמה על היגדים בנושא מדיניות רווחה והמציאות החברתית במדינת ישראל
- 32 טבלה 3: הבדלי ממוצעים של היגדים בין נשים לגברים

תקציר

מחקר זה מציע נדבך נוסף בסדרת מחקרים אודות עמדות הציבור הישראלי כלפי מדינת הרווחה ויחסי הגומלין בין האזרחים, המדינה, הסקטור הפרטי והמגזר השלישי. המחקר הראשון בסדרה פורסם ב-2008 והשני ב-2010 ועולה מהם תמונה דומה לפיה הציבור הישראלי מעדיף באופן מובהק דגם מרחיב של מדינת רווחה תוך הטלת האחריות לרווחת הציבור בתחומים כמו חינוך, בריאות, תעסוקה ורווחה על כתפי הממשלה ואף מגלה נכונות לשלם על כך מסים. המחקר הנוכחי מבוסס על סקר שנערך במחצית השנייה של אוגוסט 2011 בקרב 505 אזרחים שמהווים מדגם מייצג של הציבור הישראלי.

המחקר מצא שקיים חוסר שביעות רצון מהמדיניות הכלכלית הקיימת בישראל ומהיקף השירותים המסופקים על ידי הממשלה בתחומי מדינת הרווחה. כפי שמשקף מהסקר, הציבור הישראלי גם אינו חש בדרך כלל שמצבו הכלכלי יציב. הצטברות זו של נתונים מלמדת על פער בין מצבה הטוב יחסית של ישראל מבחינה מאקרו-כלכלית לבין תחושותיהם של האזרחים לגבי מצבם הכלכלי האישי והשירותים שהם מקבלים בפועל. יתר על כן, המחקר מצביע על פער די משמעותי בין השיח הציבורי המאפיין את האליטה הכלכלית והפוליטית בישראל לבין העמדות בהן מצדדים חלקים רחבים בציבור הישראלי בכל הקשור למדינת הרווחה. פערים אלו יכולים להסביר במידה רבה את רגשות התסכול שהובילו בין השאר להתפרצות תנועת המחאה החברתית בקיץ 2011.

המחקר הנוכחי מציע תמונה רחבה יותר מזו שנסקרה במחקרים הקודמים בכל הקשור לחידוד העמדות בנוגע למדינת הרווחה, אולם ייחודיותו בכך שהוא בוחן את עמדות הציבור הישראלי לגבי תופעה המכונה בספרות: "פוליטיקה אלטרנטיבית". "פוליטיקה אלטרנטיבית" הנו מושג רב-מימדי המתייחס לשימוש של פרטים וקבוצות במוסדות לא פורמאליים בכל הקשור לתהליך הספקת שירותים ממשלתיים שנמצאים במחסור. במובן הצר, מכון המושג להספקת עצמית של שירותים ומוצרים ציבוריים שמבצעים פרטים וקבוצות בחברה שלא באמצעות גורמי הממשל ובצורה בלתי חוקית או על סף החוקיות. לרוב, זו היא למעשה טקטיקה, שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי, לבעיית חוסר שביעות רצון ומחסור בשירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה.

ממצאי המחקר מלמדים שבכל הקשור לעמדות הציבור הישראלי פוליטיקה אלטרנטיבית הינה מאפיין דומיננטי בתרבות הפוליטית בחברה הישראלית. עם זאת, הציבור הישראלי מסתייג מאוד מהיגדים שמצדיקים הפרת חוק ברורה או מתן שוחד. בכך יש משום התכחשות עצמית, לפיה הפרטים עושים רציונליזציה לפעולות שנמצאות על גבול החוק או שאינן חוקיות כלל תוך מתן הצדקות כאלה ואחרות והגדרת תחומים כ"אפורים". להבנתנו, כאשר תופעה זו מחלחלת גם לגופים השלטוניים עצמם הסכנה לשלטון החוק ברורה.

יתר על כן, קיומה של פוליטיקה אלטרנטיבית כמאפיין עיקרי של התרבות הפוליטית ואסטרטגיות הטווח הקצר שנגזרות ממנה יוצרים פער בין העמדות העקרוניות כלפי מדינת הרווחה לבין העמדות וההתנהגות הנאכפות על ידי אילוצים מבניים. הפעולות שבהן נוקטים אזרחים בטווח הקצר על מנת להשיג שירותים ברמה האישית במגוון אמצעים יוצרים את התחושה שהציבור מעדיף הספקת שירותים שלא באמצעות הממשלה, קרי הפרטה. אולם, הפנייה של אזרחים לפוליטיקה אלטרנטיבית אינה מעידה על תמיכה בהפרטה אלא על הסתגלות למציאות בה השירותים החברתיים אינם נותנים מענה לצרכים. בפועל, כפי שמראה המחקר, העמדות העקרוניות של הציבור הישראלי לגבי מדינת הרווחה נותרו יציבות למדי לאורך השנים האחרונות ואין תימוכין אמפיריים לטענה כי הציבור

הישראלי אימץ עמדות ניאו-ליברליות קיצוניות במהותן. מה שכן השתנה הוא מדיניות מתמשכת של נסיגה ממדינת הרווחה תוך שימוש באסטרטגיה של צמצום המימון הממשלתי לשירותים ציבוריים. מכיוון שבמקרים רבים לא קיימות אלטרנטיבות פרטיות במידה מספקת, הציבור אינו יכול לנטוש את המוסדות הציבוריים ולפנות לערוצים פרטיים חוקיים להספקת השירותים והמשאבים שבמחסור. לפיכך, על מנת לפתור בעיות מקומיות הציבור נאלץ לא פעם לפנות לערוצים אלטרנטיביים. באופן זה, התהליך יוצר למעשה שווקים לא פורמאליים, שמצויים במקרים רבים על גבול ואפילו מחוץ לחוק (שווקים "אפורים" ו"שחורים"). תחת תנאים אלו נאלצים האזרחים בלית ברירה לבחור בהספקת שירותים מסוג זה לטווח הקצר כדי להשיג תוצאות מיידיות. תופעה זו, ככל שתחלחל עמוק יותר בחברה ובמסדרונות הממשל, עלולה להשחית את המידות באופן מטריד ולהוות איום של ממש על שלטון החוק ודפוסי ציות לחוק. לפיכך, מחקר זה מחדד לדעתנו את חשיבות ההבחנה בין עמדות לבין התנהגות שמושפעת מתנאים מבניים ומניפולציות פוליטיות וחברתיות בתנאים אלו.

מגמות אלה נבחנו הפעם בזמן אמת תוך כדי התפרצות הפגנות הרחוב החברתיות, כך שמעבר לצילום ותיאור של תמונת המצב כפי שמצטיירת במועד התפרצות ההפגנות, שהוא חשוב כשלעצמו, יש באפשרותנו גם להתחקות אחר מגמות השינוי או השימור בדעת הקהל ביחס לסוגיה המרכזית בהתפרצויות אלה בשלוש נקודות זמן עוקבות – שתיים קודמות לאירועים, קרי בשנים 2008, 2010 והשלישית אוגוסט 2011 עם פרוץ הפגנות הענק.

הקדמה

מחקר זה מציע נדבך נוסף בסדרת מחקרים אודות עמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה ויחסי הגומלין בין האזרחים, המדינה, הסקטור הפרטי והמגזר השלישי. המחקר הראשון בסדרה פורסם ב- 2008 והשני ב- 2010 ועולה מהם תמונה דומה לפיה הציבור הישראלי מעדיף באופן מובהק דגם מרחיב של מדינת רווחה תוך הטלת האחריות לרווחת הציבור בתחומים כמו חינוך, בריאות, תעסוקה ורווחה על כתפי הממשלה ונכונות לשלם על כך מסים. המחקר הנוכחי מבוסס על סקר שנערך במחצית השנייה של אוגוסט 2011 בקרב 505 אזרחים שמהווים מדגם מייצג של הציבור הישראלי.

הרקע לעריכת הסקר הנוכחי הינו מחאה חברתית חסרת תקדים בהיקפה אשר שטפה את ישראל החל באמצע יולי 2011. המחאה העלתה לדיון ציבורי נושאים כמו מדינת הרווחה וצדק חברתי שעד כה נדונו בעיקר במסגרות אקדמיות ומכאן התמורה הגדולה שחלה בשיח הציבורי בישראל. עם זאת, נשמעים טיעונים מכיוונים שונים על כך שהמחאה מייצגת את תסכוליו של מעמד הביניים בלבד ואפילו רק חלקים מסוימים ממנו, שהיא לא מבטאת סולידריות עם השכבות החלשות והפריפריה ושהיא נגועה באינטרסים פוליטיים שונים. המחקר הנוכחי מנסה, בין השאר, להכניס את השיח הציבורי שעוררה תנועת המחאה החברתית לקונטקסט מדעי שיטתי. בראשית הדברים ראוי לציין שהמחקרים שנערכו לפני פרוץ המחאה הנוכחית מעידים באופן ברור על תמיכה במדינת רווחה מרחיבה ללא הבדל מעמדי מובהק (כהן ואח', 2008; 2010; Yuval et al, 2011). תמונה דומה עולה גם במחקר הנוכחי ולפיכך נראה כי עמדות הציבור אינן בהכרח הסיבות למידת התגייסות נמוכה בקרב שכבות חלשות או לטיעונים פוליטיים כאמור, אלא יש לחפש את ההסבר במשתנים חברתיים אחרים שיוזכרו בקצרה בניתוח שלהלן.

המחקר הנוכחי מציע תמונה רחבה יותר מזו שנסקרה במחקרים הקודמים בכל הקשור לחידוד העמדות בנוגע למדינת הרווחה לאורך זמן ותוך כדי מחאה ציבורית רחבת הקף. אולם ייחודו בכך שהוא בוחן את עמדות הציבור הישראלי לגבי תופעה שמכונה בספרות "פוליטיקה אלטרנטיבית". "פוליטיקה אלטרנטיבית" הנו מושג רב-מימדי המתייחס לשימוש של פרטים וקבוצות במוסדות לא פורמאליים בכל הקשור לתהליך הספקת שירותים ממשלתיים שנמצאים במחסור (מזרחי ומידני, 2003; Mizrahi & Meydani, 2003; Ben-Porat & Mizrahi, 2005). במובן הצר, מכון המושג להספקה עצמית של שירותים ומוצרים ציבוריים שמבצעים פרטים וקבוצות בחברה שלא באמצעות גורמי הממשל ובצורה בלתי חוקית או על סף החוקיות. לרוב, זו היא למעשה טקטיקה, שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי, לבעיה של חוסר שביעות רצון משירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה או מחסור בהספקתם. פעמים רבות, ניתן לראות בתופעה התנהגות חד-צדדית של אותם הקבוצות והפרטים, במטרה "לקבוע עובדות בשטח" ולעקוף את גורמי הממשל. עד כה עסקו מחקרים באפיון התופעה בתחומי מדיניות שונים ובהסברים המורכבים שלה ושל השפעותיה (כהן ומזרחי, 2010; Mizrahi, forthcoming; Cohen, 2011) אך לא בחנו את עמדות הציבור בסוגיה זו. מחקר זה מציע בחינה ראשונה של הסוגיה לאחר שבסקר 2010 נערך פיילוט בנושא.

משך שלושת העשורים האחרונים מתגלה חקר מדינת הרווחה כאחד מבין תחומי חקר מדע המדינה החשובים ביותר, כמו גם כזירה לחילוקי דעות בין חוקרים שונים (Esping-Andersen, 1990; Goodin, et al., 1999). בשנים האחרונות, סקרי דעת הקהל, במכלול תתי-התחומים, שנחקרים תחת מה שמכונה "חקר מדינת

הרווחה", תופסים מקום נכבד בספרות המחקר העולמית. מאמץ חשוב אשר מתפתח בארה"ב בשנים האחרונות מנסה להראות השפעה של דעת הקהל על מדיניות ציבורית בכלל ועל מדיניות רווחה בפרט (Brooks & Manza, 2004: 4), ומחקרים רבים מנסים לבחון את הקשר בין השניים גם מחוץ לקונטקסט האמריקאי (לסקירה, ראה: Manza & Cook, 2002). לא פעם, מחקרים אלו מתרכזים במימד אחד או מספר קטן יחסית של מימדים הקשורים לביצועי הממשל, תוך דיון וקישור הדברים למסגרת של הוצאות ביטחון ומדיניות חוץ (Bartels, 1991; Wlezien, 1996). המחקר בישראל נראה כנענה באיטיות למגמה זו והמחקרים העוסקים בתחום זה מועטים בכמותם ובנפחם יחסית לספרות העולמית.

למעשה, סקרי דעת קהל הם אחד מהכלים החשובים להערכת רחשי לבו של הציבור בנקודת הזמן הנבדקת. כאשר הם נעשים בעקביות, ניתן אף להשתמש בזהירות במסדי נתונים אלו, המתארים שונות נתונה בפרקי זמן שונים, על מנת להתחקות אחר מגמות, תהליכים ושינויים בתחומי מדיניות שונים בקרב חברות נתונות (Shapiro & Young, 1989). מטרתו של מחקר זה לנסות ולבחון עמדות, אמונות, תפיסות והעדפות של אזרחים ישראלים כלפי מדיניות חברתית ומדינת הרווחה, תוך הבחנה בין סקטורים שונים. בכך, אנו מקווים, נשיג הן תמונת מצב רחבה ככל שניתן בנושא זה והן נסייע לחיזוקו ופיתוחו של תת-תחום חשוב זה של חקר מדינת הרווחה.

חלקו הראשון של חיבור זה מורכב משני תתי פרקים. האחד יוקדש לדיון סביב דעת הקהל בישראל ובעולם כלפי מדינת הרווחה ויביא ממצאים וטענות עיקריות המופיעות בספרות המקומית והעולמית בנושא זה. ראשית, נדגיש את חשיבותם של עריכת סקרי דעת קהל בנושא מדינת הרווחה כפי שהם עולים מהספרות. לאחר מכן, נביא ממצאים וטענות עיקריות הקיימות בספרות הישראלית לגבי דעת הקהל ומדינת הרווחה בישראל. לבסוף, נציג טיעונים וממצאים שונים המובאים בספרות העולמית אשר עשויים לסייע גם להקשר והניסיון הישראלי. תת הפרק השני יוקדש לדיון בנושא פוליטיקה אלטרנטיבית, יציג מחקרים עיקריים שנעשו בתחום ויסקור מופעים עיקריים של תופעה זו בישראל. כמו כן, נדון בבעייתיות הכרוכה במדידת עמדות לגבי התופעה וההשלכות שעשויות להיות לכך בכל הקשור לפערים בין עמדות עקרוניות לבין המוכנות לנקוט בפעולות מסוימות בשל אילוצים מבניים נתונים. מכאן שעשוי להתגלות פער בין עמדות להתנהגות בכל הקשור לתופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית. בחלק הבא של החיבור נציג את רציונאל המחקר והשאלון ששימש אותנו ככלי לאיסוף נתוני הסקר במחקר זה, ונפרט על אודות מאפייניה העיקריים של אוכלוסיית המדגם. לאחר מכן, נביא את ממצאי הסקר שערכנו, תוך השוואה לסקרים קודמים שנערכו בסדרה. ניתוח הממצאים יכלול הצגת מגמות כלליות אצל הציבור בנוגע למדינת הרווחה ותופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית לפי מספר מדדים עיקריים אשר פותחו על ידנו. בהמשך לכך נביא ניתוח פרטני של היגדים ספציפיים עליהם נשאלו הנחקרים. את החיבור נחתום בפרק שיוקדש לדיון ומסקנות עיקריות.

מדינת הרווחה ודעת הקהל בישראל ובעולם

המושג מדיניות חברתית-כלכלית הוא מושג רחב ביותר ונוגע למידת התערבותה של המדינה בכלכלה ובחיי האזרחים. מקובל להצביע בהקשר זה על שלושה זרמים אידיאולוגיים מרכזיים: זרם הליברליזם הכלכלי, הזרם הסוציאליסטי והזרם הסוציאל-דמוקרטי. על גישות אלו פירטנו בנייר מחקר קודם שכתבנו בנושא (כהן, מזרחי ויובל, 2008: 6-7). מדינת הרווחה כוללת במהותה הבטחת רמת חיים נאותה כזכות פוליטית ברורה לכלל האוכלוסייה בתחומי הבריאות, החינוך, הדיור, התעסוקה, ההכנסה והטיפול הסוציאלי; קבלת אחריות קולקטיבית להשגתה ושמירתה של רמת חיים זו; יישום אחריות קולקטיבית זו באמצעות פעולות התערבות של הממשלה ושיתוף כלל האוכלוסייה; העברה חלקית של מוקד השליטה על רווחת הפרט מהשוק הכלכלי אל הזירה הפוליטית; הקצאת הגמלאות לאוכלוסייה בידי מדינת הרווחה כביטוי של זכויות אזרח הנוצרות בעיקרן בתוך הזירה הפוליטית ומשקפות את הערכים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והמוסריים המשפיעים על זירה זו; וקיומה של סולידריות חברתית (דורון, 1985).

דעת הקהל כלפי מדינת הרווחה הנו תחום חשוב, אם כי יחסית מוזנח, של חקר מדינת הרווחה הישראלית. דעת הקהל כלפי מדינת הרווחה היא העמדות, הרעיונות, התחושות והרגשות של מכלול הפרטים באוכלוסייה כלפי מגוון תחומי מדיניות חברתית וכלפי מדינת הרווחה. החלוקה של כמעט כל חברה אנושית בין שליטים לנשלטים מצריכה בסופו של דבר את ההסכמה הבסיסית של הנשלטים. לאורך זמן, גם במשטרים אוטוקרטיים לא ניתן לשמר יציבות ללא ניהול והתחשבות כזו או אחרת בדעת הקהל הקיימת (Cohen & Ben Porat, 2008). כאשר בחברה דמוקרטית עסקינן – הדבר חשוב שבעתיים (כהן, מזרחי ויובל, 2008: 7-10). על מנת לשמר יציבות, השליט אמור להתייחס למכלול הלכי הרוח של הנשלטים: רצונות, תביעות ודעות של הציבור הרחב לאורך השנים. אכן, מחקרים שנערכו בנושא מצביעים על העובדה שמדינות שונות משקיעות יותר מאחרות משאבים במדיניות רווחה – בעיקר משום שדעת הקהל בהן תומכת בכך (Brooks & Manza, 2007; 2006).

מחקרי דעת קהל בנוגע לעמדות כלפי מדינת הרווחה מעלים דילמות ושאלות לא מעטות בכל הקשור לקשר שבין דעת הקהל למדיניות הציבורית, בכל הקשור לגורמים המשפיעים על דעת הקהל ובנוגע לאמצעי המדידה. סוגיות אלו נסקרו בהרחבה במאמר ובנייר עמדה קודמים שכתבנו בנושא (כהן, מזרחי ויובל, 2008: 7-15; כהן, מזרחי ויובל, 2010). נציין כאן רק את סוגיית היעדר הידע והבלבול שמאפיינים את הציבור הרחב בכל הקשור לסוגיות כלכליות-חברתיות סבוכות (Bartels, 2005; Caplan, 2007). במחקרים שמפורסמים בספרות המדעית אנו מרחיבים לגבי סוגיות אלו ובוחנים אותן לאור הנתונים שבידינו.

בעשורים האחרונים חלו ברוב מדינות המערב תמורות כלכליות וחברתיות משמעותיות ששינו את פניה של מדינת הרווחה בעולם המערבי. במחקרים העוסקים בתהליכים אלה בולטת ההנחה שחלק מהשינויים הם אידיאולוגיים; ביניהם ניתן למנות אימוץ מדיניות כלכלית ניאו-ליברלית, הקטנת מעורבות המדינה באספקת שירותים והיחלשות משמעותית של רשת הביטחון הסוציאלי שאפיינה את מדינת הרווחה המודרנית (Esping-Andersen, 1996; Gilbert, 2002; Pierson, 2001). ההנחה הרווחת בעולם היא שבמדינות דמוקרטיות המדיניות הציבורית מבטאת את רצון הציבור, ולפיכך התרחשה התמורה האידיאולוגית בראש ובראשונה ברמה החברתית, ורק לאחר מכן תורגמה לרמת המדיניות הכלכלית-החברתית (Esping-Andersen, 1990).

שינויים דומים אשר בעקבותיהם התפתחו תפיסות מחקריות דומות הובחנו אף בישראל. בשלושת העשורים האחרונים חלו שינויים רבים במדיניות הציבורית-חברתית ובמדינת הרווחה הישראלית (גל, 2004; דורון, 2003; 2007; כהן, 2010; פילק, 2001; קטן, 1994). הרוב המכריע של חוקרי מדינת הרווחה בישראל מצביעים על מהפך אידיאולוגי בישראל בכל הקשור למדיניות החברתית. גוטווין (2004), סבירסקי (2001), פילק (2000) שלו (Shalev, 2000) ורבים אחרים טענו כי תפנית אידיאולוגית משמעותית **בדרג מקבלי ההחלטות** היא זו שהובילה לצמצום מדינת הרווחה בישראל בתחומי מדיניות שונים. תפנית זו באה לידי ביטוי בעיקר בגישה הניאו-ליברלית שמאפיינת את האליטה הכלכלית ופקידות משרד אוצר אשר הפכה בעשורים האחרונים גורם דומיננטי בעיצוב מדיניות ציבורית בישראל (גוטווין, 2004). מנגד, מחקרים אמפיריים מלמדים כי מקבלי החלטות שונים לאו דווקא שינו את תפיסותיהם הסוציאל דמוקרטיות ורואים במדינה כמי שאמורה לסייע לצמצום פערים ועוני בחברה (Lahat, 2009; Lahat and Menahem, 2010). לא רק זו אלא אף שהמדיניות החברתית בישראל לא תמיד הובחנה כמונחת אידיאולוגיה טהורה, אלא כמושפעת משיקולים אינטרסנטיים קצרי-טווח של השחקנים, בהינתן תנאים מבניים של אי-יציבות פוליטית ו"אי-משילות" (כהן, 2011).

חוקרים אחרים הצביעו על שינויים אידיאולוגיים **בציבור הישראלי** בכל הקשור למדינת הרווחה וערכים סוציאל-דמוקרטיים. בראלי, גוטווין ופרילינג (2005) טענו כי משנות השמונים עוברת החברה הישראלית מהפכה אשר במסגרתה היא הפכה לבעלת אוריינטציה של כלכלה ניאו-ליברלית המקדשת את תנאיו של השוק התחרותי המשוכלל וערכים אינדיבידואליסטים – וחשופה להשפעות הגלובליות בתחום זה ממדינות המערב. בדומה, טוען רם (2005) כי מאז שנות השמונים של המאה העשרים נשחקו ערכים ונרטיבים קולקטיביסטיים במעמד הביניים של החברה הישראלית, לטובת זהות צרכנית, הישגית, אינדיבידואלית ונהנתנית. אלא שממצאים של מחקרים לא רבים יחסית שנעשו עד כה בישראל אינם תמיד עולים בקנה אחד עם הקביעה כי מהפכה אידיאולוגית ניאו-ליברלית אכן התרחשה בקרב כלל הסקטורים בחברה הישראלית (כהן, מזרחי ויובל, 2008). שלו (Shalev, 2007) מצא כי דעת הקהל בישראל בהשוואה למקומות אחרים בעולם ייחודית בכך שהיא גם תומכת באופן משמעותי בשוויון וגם מאופיינת בקונצנזוס של תמיכה במדיניות שוויונית, תצורה שאינה מתאימה למשטרי הרווחה המוכרים. המשמעות היא שגם בעידן של כלכלה ליברלית, עדיין הציבור בישראל שבוי בקונצנזוס של סולידאריות לאומית. שלו טוען, כי את ההבדלים בין ישראל למקרים אחרים בעולם יש להבין תוך התייחסות רחבה יותר להקשר של מקרה הבוחן הישראלי. בישראל למעשה תהליך בניית מדינת הרווחה היה חלק מתהליך רחב יותר של בניוי האומה (יצירת בסיס כוח טריטוריאלי, דמוגרפי ופוליטי) וההגדרה שנשענה על התיקוף הפוליטי של מי נכלל ומי מודר מתוך החברה החדשה (Rosenhek, 1999; Shalev, 1989). על רקע זה מתעצמת החשיבות לבחון שוב ושוב את עמדות הציבור בנוגע למדינת הרווחה ולמדיניות כלכלית-חברתית.

בנייר מחקר זה אנו ראשית שבים וטוענים כי הקביעה שהחברה הישראלית השתנתה לחברה בעלת אוריינטציה של כלכלה ניאו-ליברלית המקדשת את השוק החופשי וערכים אינדיבידואליסטים נדרשת לסימוכין אמפיריים. שנית, גם אם בעתיד תימצא בקרב הציבור הישראלי מגמה של פנייה לערכים ליברליים, הרי שחובה תהיה לבחון מגמה זו לאורך זמן ותוך הבחנה בין העדפות לטווח קצר ולטווח ארוך. כאשר הדמוקרטיה נתפסת אצל פרטים בחברה כדמוקרטיה אינסטרומנטלית, כשיטה המשמשת כאמצעי להשגת מטרות קצרות טווח, ניתן להניח כי

כשל כלכלי או משבר מקומי שיתרחשו בעתיד (וכזה לעולם בוא יבוא) עשויים להוביל לשינוי בדעת הקהל כלפי הערכים הדמוקרטיים עצמם. היינו, על מנת לענות על משבר כלכלי או מדיני חריף הציבור עשוי לוותר על ערכים דמוקרטיים ולהעדיף תחתם שיטות ממשל אחרות, זמניות או קבועות יותר, אשר יוצעו על ידי גורמים שיוערכו על ידי הציבור כמי שיצליחו לשלוט ולנהל בהצלחה את המשבר. זאת יש לזכור, במיוחד לאור העובדה שהעליונות של ערכים דמוקרטיים על פני ערכים כלכליים טרם הוכחה ואושרה בספרות המחקר במידה מספקת (Gibson, 1996; Bellamy 1993; 960-961). לפיכך, ניתן בהחלט להניח כי לא רק שדעת הקהל בישראל אינה באמת נוטה לכיוון כלכלי ליבראלי, אלא אף כי לא מן הנמנע ששיקולי טווח-קצר ותרבות פוליטית אינסטרומנטאלית משפיעים על המדיניות הציבורית. תרבות פוליטית זו, כפי שנסקור זאת בחלק הבא, גם משפיעה ומעצבת חלקים ניכרים מהמדיניות החברתית בישראל.

פוליטיקה אלטרנטיבית: מאפיינים, דילמות ודפוסים בישראל

זה מכבר הבחינה הספרות, כי שלל גורמים מבניים ותהליכים חברתיים מובילים חלקים נרחבים בחברה הישראלית לאמץ דפוס פעילות של קביעת עובדות בשטח בכל הקשור להספקת שירותים אותם הממשלה אינה מספקת בכמות או באיכות המבוקשת (מזרחי ומינדי, 2006; כהן ומזרחי, 2010). דפוס פעילות זה, המכונה בספרות "פוליטיקה אלטרנטיבית" (*Alternative Politics*) כולל פנייה מוגברת לערוצים אלטרנטיביים להספקת שירותים באופן מידי, כמו לדוגמה, בתחום החינוך, רווחה, בטחון פנים ועוד (Lehman-Wilzig, 1992, 1991; Mizrahi, forthcoming).

פוליטיקה אלטרנטיבית הנו מושג רב-מימדי המתייחס לשימוש של פרטים וקבוצות במוסדות לא פורמאליים בכל הקשור לתהליך אספקת שירותים אותם אמורה הממשלה לספק על פי החוזה החברתי ואשר נמצאים במחסור (Cohen, 2011; Mizrahi, forthcoming). בהגדרנו מוצר ציבורי ככזה שמרגע הספקתו אי אפשר למנוע את השימוש בו, ולכן גם אי אפשר לגבות את התשלום הריאלי תמורת הספקתו (Weimer & Vining, 2005, p. 78), הרי שגם שירותים חברתיים אשר על פי החלטה חברתית-פוליטית לא נגבה המחיר הריאלי תמורת הספקתם הנם מוצר ציבורי.

השימוש במוסדות הבלתי-פורמאליים בא לידי ביטוי הן בהספקה עצמית (פרטים וקבוצות הפועלים להשיג לעצמם מוצרים ושירותים ציבוריים) והן באופן ההספקה (הדרכים שבהן נוקטים מספקי המוצרים והשירותים הציבוריים – הפוליטיקאים והביורוקרטים). המאפיין העיקרי של דפוס זה הוא שהוא לרוב אינו חוקי או על גבול החוקיות. כך, הגדרתו המצמצמת של המושג, העומדת במוקד הבחינה והמדידה של מחקר זה, מתייחסת להספקה עצמית של מוצרים ציבוריים או שירותים ממשלתיים שמבצעים פרטים וקבוצות בחברה שלא באמצעות גורמי הממשל, באופן בלתי חוקי או על סף החוקיות (כהן, 2010א). לרוב, זו היא למעשה טקטיקה שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי לבעיית המחסור בשירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה (Mizrahi, forthcoming). פעמים רבות, ניתן לראות בתופעה התנהגות חד-צדדית של אותם הקבוצות והפרטים, במטרה לעקוף את גורמי האסדרה והאספקה הממשלתית או/ו על מנת "לקבוע עובדות בשטח" (Cohen, 2011).

שורשי התופעה נעוצים עוד בהיסטוריה הגלותית של הקהילות היהודיות בפזורה, כאשר צידוקה הנורמטיבי היה הצורך בקיום ושרידה של הקהילייה בעולם מתנכל. עם העליות לישראל ובעיקר בתקופת היישוב, נמשכה התופעה בפעולות הערמה שונות על שלטונות המנדט: הברחות נשק, עלייה בלתי לגאלית ועוד פעולות שנתפסו כלגיטימיות בעיני מרבית היישוב היהודי (כהן ומזרחי, 2010: 363). עם הקמתה של המדינה נמשכה התופעה והוצדקה במאמץ לבנות ולחזק את המדינה הצעירה מהר ככל האפשר (שפרינצק, 1986). היסטוריה גלותית זו הוצעה זה מכבר בספרות גם כמסבירה את אופייה של התרבות הפוליטית והמנהלית בישראל. תרבות המאופיינת לרוב באלתורים בתהליכי קבלת ההחלטות בפוליטיקה ובמנהל (Sharkansky and Zalmanovitch 1999). עם השנים, דפוס פעילות זה הוביל ליוזמות שונות של ישראלים לאספקה עצמית של מוצרים ציבוריים. דוגמאות נבחרות לכך הינן המסחר ב"שוק השחור", "החינוך האפור" ועוד (מזרחי ומיזרחי, 2006, עמ' 25).

התופעה קרויה "פוליטיקה אלטרנטיבית", הואיל ומדובר כניסתם של מוסדות (כללי משחק) בלתי פורמאליים אל תוך התהליך הפוליטי הפורמאלי כסוג של עיצוב מדיניות (כהן, 2010ב': 25). כך, גם אם הטקטיקות הללו ננקטות על ידי פרטים וקבוצות המעוניינים לספק לעצמם את הצורך במוצרים ושירותים ציבוריים, הרי שקיומה של השפעה מצטברת על הקשר בין הפרט למדינה ועצם תגובתם של מקבלי ההחלטות (הניסיון למסד את הפעילות) הופכת אותה לחלק מהתהליך הפוליטי. ההבדל העיקרי בין תופעה זו לבין פעולת ההשתתפות של קבוצות ופרטים בתהליך קביעת המדיניות הציבורית, הוא שבמקרה זה אין מדובר כאן "השתתפות פוליטית" במובן הנורמטיבי שלה, אלא בדפוס אלטרנטיבי (לטענתנו – כזה העשוי להחליש את המערכת הדמוקרטית) של השפעה על תוצאות מדיניות (כהן ומזרחי, 2010: 380-379).

ססעים חברתיים עמוקים, בעיות כלכליות, בעיות חוץ ובטחון, רמה נמוכה של יציבות פוליטית, ריכוזיות במבנה מערכות הממשל ויכולת משילות נמוכה של מקבלי ההחלטות הם בין התנאים המבניים העיקריים שהובחנו כמעודדים הופעת פוליטיקה אלטרנטיבית (מזרחי ומיזרחי, 2006; כהן, 2010ב'; Ben-Porat & Mizrahi, 2005; Mizrahi & Meydani, 2003 Lehman-Wilzig, 1992; 1991). מערכות הממשל הריכוזיות בישראל, שמאפשרות לאזרחים מרווחי פעולה עצמאיים מוגבלים מאוד, מקשות מאוד על אזרחי ישראל להשפיע על המדיניות הציבורית באמצעות השתתפות פוליטית "קונוונציונאלית", בעוד שההספקה מוגבלת של שירותים ממשלתיים, בין אם בשל חוסר יכולת או רצון, "מפקירה" למעשה את האזרחים ומאלצת אותם למצוא פתרונות חלופיים (כהן ומזרחי, 2010: 364). כך, גם בעידן של אידיאולוגיה ניאו-ליברלית לכאורה בישראל, נותרו מערכות הממשל ריכוזיות למדי.

היבט חשוב נוסף הוא חלחולה של התופעה למרבית תחומי המדיניות הציבורית בישראל. הואיל ופוליטיקה אלטרנטיבית מבוססת, לרוב, על השתרשותה של התופעה כחלק בלתי נפרד מהתרבות הנתונה, נצפה שהיא תחלחל למרבית השכבות והשחקנים בחברה. **הגדרתו המרחיבה** של המושג פוליטיקה אלטרנטיבית, איפוא, מתייחסת גם לאופן ההספקה, וכוללת גם את פעילותם של ספקי המוצרים והשירותים הציבוריים, הפוליטיקאים והביורוקרטים, המשתמשים בעצמם במוסדות לא פורמאליים על מנת לספק מוצרים ציבוריים, לרוב באופן שחוקיותו גבולית. במצבים של הידרדרות או שימור של תנאים מבניים קשים, נצפה כי התופעה לא תישאר מנת חלקם של תחומי מדיניות ספציפיים בלבד או של קבוצות מסוימות בציבור הרחב (Mizrahi & Vigoda-Gadot, 2009), אלא

תתפשט ותאומץ גם על ידי קבוצות אינטרס, פוליטיקאים וביורוקרטים על מנת להשיג תוצאות רצויות. כך, תוך תהליכים מתמשכים של למידה קולקטיבית והתנסות, מחלחלת התנהגות פוליטית תלוית-תרבות זו לכלל הסקטורים והרבדים בחברה (כהן, 2010א). כתוצאה מכך, כלל השחקנים בזירת המדיניות הציבורית מונחים על ידי שיקולים קצרי-טווח ויוזמות חד-צדדיות העוקפות כללים פורמאליים, הן בפעילות בלתי-חוקית והן על ידי דחיקה, התעלמות או שלילה של כללים פורמאליים קיימים. בהגדרתה הרחבה יותר, פוליטיקה אלטרנטיבית מתייחסת אפוא לשימוש בלתי חוקי או שעל סף החוקיות של פרטים וקבוצות במוסדות לא פורמאליים בכלל הקשור לתהליך הספקת המוצרים הציבוריים (הן בהספקה עצמית והן באופן ההספקה).

כאשר תהליך מסוג זה, שבמקורו מיועד לסייע בהשגת מטרות נקודתיות לטווח הקצר, מקיף מגוון גדול של תחומי מדיניות ונמשך לאורך עשרות שנים הוא יוצר (בין היתר) השפעה מצטברת של הפנמה אצל הציבור הישראלי כי השתתפות בערוצים הרגילים לא תספק עבורו את השירות או המוצר הציבורי המבוקש ולפיכך יש לנקוט ביוזמות חד-צדדיות על מנת לספק לעצמם מוצרים ושירותים ציבוריים (Mizrahi, forthcoming). כך, ההשתתפות של רבים מאזרחי ישראל מבוססת על פוליטיקה אלטרנטיבית במקום על השתתפות פוליטית מקובלת (מזרחי, ויגודה-גדות וכהן, 2009, עמ' 153).

תופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית מעוררת דילמות נורמטיביות ובעיות מדידה אמפיריות. במישור הנורמטיבי קיימים טיעונים שמצדדים בהמשך התופעה וחיזוקה משום שהיא מהווה לכאורה ביטוי מובהק של רצון הציבור ולפיכך זהו דפוס של דמוקרטיה ישירה (Savas, 2000). על פי טיעון זה כל שהממשלה צריכה לעשות הינו להפחית את מעורבותה במשק ובחברה ובכך תפתח פתח ליוזמות פרטיות מהציבור באופן שיעשיר את החברה. דגם זה שקרוי גם הפרטה על ידי החלפה או הפרטה במחדל מיושם בדרך כלל כדי להפחית את המחיר הפוליטי שכרוך בהפרטה גלויה וישירה ומתקיים באופן מקיף במדינות עולם שלישי אך לא מעט גם בעולם המערבי (Mizrahi, forthcoming). אחד המאפיינים המרכזיים של דפוס זה הוא שהיוזמות הפרטיות הללו, בעולם ובישראל, הינן במקרים רבים לא חוקיות או על גבול החוקיות ומכאן הנזק הרב שהן עלולות לגרום למרקם הדמוקרטי, לכיבוד החוק, לנורמות הציות לחוק ולסולידריות החברתית (שם).

בעיית המדידה במישור האמפירי נוגעת לעובדה שמחקר עמדות לגבי התופעה מבקש מהנשאלים להביע עמדתם לגבי התנהגות לא חוקית, לדווח באיזו מידה הם מוכנים לנקוט בפעולה כזו ואף לדווח אם נקטו בעבר בפעולה שהינה על גבול החוקיות. ניתן להניח שהאדם הממוצע יהסס מאוד לצדד במובהק בפעולה לא חוקית, למרות שהוא עשוי לנקוט בה לאור אילוצים כאלה ואחרים, ונדיר שידווח שנקט בפעולה כזאת (שם). לפיכך, מדידת עמדות בנושאים אלו נדירה מאוד ומחקר זה מציע בחינה חלוצית של הסוגיה בהקשר הישראלי. ניסוח השאלות כלל לפיכך גם היבטים גלויים של הפעולה הבלתי חוקית וגם היבטים עקיפים יותר של פעולות בתחום האפור. יתר על כן, אנו בוחנים עמדות עקרוניות לגבי פוליטיקה אלטרנטיבית לעומת עמדות לגבי מוכנות לנקוט בפעולות מסוימות כמו הפעלת קשרים אישיים לעקיפת חסמים, תשלום נוסף (אפור או שחור) תמורת שירותים וקביעת עובדות בשטח. לאור האילוצים שתיארנו לעיל אנו מצפים לגלות פער בין עמדות עקרוניות לבין מוכנות לנקוט בפעולה, ופער בין עמדות לבין התנהגות. פערים אלו יסייעו בהסבר גורמי העומק לתהליכי נסיגת מדינת הרווחה שהתרחשו בישראל

כמו גם התחושה הלא מדויקת שנסוגה זו משקפת שינוי ערכי עמוק בחברה הישראלית. הבה נעבור עתה לניתוח הממצאים ונבחן איזו תמונת מציאות עולה מתוך ממצאי הסקר שלנו.

מערך המחקר ואוכלוסיית היעד

נתוני המחקר הנוכחי נאספו בסקר עמדות טלפוני שנערך על ידי מכון יוניסקר של אוניברסיטת חיפה, בקרב מדגם מייצג של 505 נחקרים מתוך האוכלוסייה הבוגרת של אזרחי ישראל (בני 18 שנים ומעלה). במהלך הסקר נשאלו הנחקרים מערכת של 62 שאלות סגורות, עליהם נתבקשו להשיב תשובה מבין מבחר תשובות שהוקראו על ידי הסוקרים. מערכת השאלות עסקה במגוון סוגיות רלוונטיות. אשכול השאלות הראשון הכיל 12 פריטים שנועדו לבחון את עמדת הציבור כלפי מגוון תחומים הקשורים למדיניות ציבורית ומדינת הרווחה. בשלב הבא, ניסינו לבחון את מידת ההסכמה של הנחקרים לשלם מיסים גבוהים יותר עבור שבעה תחומים עיקריים שמרכיבים את מדינת הרווחה: ביטוח בריאות ממלכתי שיבטיח מענה ראוי לצרכים הבריאותיים של האזרחים, פנסיה שתבטיח הכנסה שאינה מתחת לשכר המינימום לכל האזרחים שעבדו, דמי אבטלה למחוסרי עבודה, סיוע בשיכון לזוגות צעירים/בדירה ראשונה, הגדלת קצבאות ילדים, חינוך חינם, ביטוח סוציאלי (כמו: ביטוח לאומי, פנסיה, חופשת מחלה, סל בריאות). בין התחומים נכללו שירותים מהם צפוי הנחקר ליהנות באופן אישי ואחרים נושאים שלא נועדו לשרת אותו באופן ישיר. זאת משום שהבעת הסכמה להעלאת מיסים משקפת לדעתנו מימד של נכונות לנקוט פעולה שהיא מעבר להבעה פסיבית של דעה, גם אם כשלעצמה איננה מעידה על פעולה אקטיבית. הסולם השלישי כלל 13 שאלות בהן בדקנו את תפיסות הציבור כלפי פעילות שיש בה מימדים שונים של פוליטיקה אלטרנטיבית. למיטב ידיעתנו זהו ניסיון ראשון מסוגו בארץ ובעולם למדוד אמפירית עמדות ותפיסות של ציבור כלפי אופני התנהגות המגדירות יחד את המושג.

מקבץ שאלות רביעי בחן את הערכת הציבור לגבי אופי מדינת הרווחה הישראלית בשנים האחרונות באמצעות שני מרכיבים. האחד כלל 4 שאלות שדרשו מהנשאלים להעריך את הקף השירותים המסופקים על ידי הממשלה בישראל בתחומי חינוך, בריאות, תעסוקה ורווחה ואת מידת שביעות הרצון מהיקף מעורבות הממשלה והמדיניות הכלכלית. המרכיב השני במקבץ הרביעי הורכב מחמישה פריטים בהם נדרש הנחקר לחוות דעתו באיזו מידה השירותים הציבוריים הניתנים על ידי המדינה בישראל בתחומי בריאות, חינוך, רווחה, תעסוקה ודיוור הם בהיקף גדול או קטן יחסית לחמש המדינות: יפן, בריטניה, שבדיה, ארה"ב ורוסיה.

חמש שאלות אחרות הרכיבו מקבץ שאלות שבחן את מידת ההשתתפות הפוליטית של הנחקרים בשנה האחרונה. שתי שאלות נוספות בחנו את מושג האמון החברתי כאחד המרכיבים במושג הון חברתי. ולבסוף, נוסחו אוסף שאלות אינפורמטיביות בנושאים סוציו-דמוגרפיים שונים כמקובל.

חלק מההיגדים והשאלות המשמשים במחקר זה מתבסס על שאלות המופיעות ב"השאלון החברתי האירופי" (ESS – European Social Survey) בגרסתו מתאריך יוני 2006 (Round 3, 2006/7) ואשר תורגמו לעברית על ידינו. חלק אחר של השאלון הורכב מהיגדים נבחרים אשר הופיעו בסקרי מכון גוטמן שבמכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון טאוב. שאלות אחרות נוספו על ידינו על מנת לכסות תחומים והיגדים שנראו לנו כחשובים,

בהתבסס על הספרות הקיימת ואשר נסקרה בחלקה לעיל.¹ השאלות החדשניות שנוגעות לפוליטיקה אלטרנטיבית נבחנו במחקר פיילוט בסקר שנעשה ב- 2010 ומהימנותן נבחנה באמצעים הסטטיסטיים המקובלים.

מאפייני המדגם

הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של 505 נחקרים אזרחי ישראל, בני 18 ומעלה. 48.5% מתוכם גברים ו- 51.5% נשים. גילם הממוצע של המשתתפים בסקר עמד על 47.98 שנים עם סטיית תקן של 16.28 שנים. מקרב הנשאלים 73.6% נשואים והיתר לא נשואים (26.4%). בממוצע, מספר הילדים מתחת לגיל 18 עמד על ממוצע של 1.32 ילדים עם סטיית תקן של 1.7. למרבית הנסקרים השכלה תיכונית ומעלה (23.6% על תיכונית, 25.9% תואר ראשון 16.8 תארים מתקדמים) והתפלגות הכנסתם של המשתתפים מצביעה על 12.4% מהנחקרים שהכנסה חודשית ברוטו שאיננה עולה על 4,000 ש"ח, 29.6% עם הכנסה ברוטו שבין 4,000-8,000, מהכנסה ברוטו של 8,000-14,000 נהנים 27.4% מהמשתתפים, 18.4% אחרים מרוויחים ברוטו בין 14,000-20,000 והיתר (12.1%) נהנים מהכנסה ברוטו הגבוהה מ-20,000 שקלים בחודש.

מתוך 505 נשאלים שהשיבו לסקר 84% הגדירו עצמם יהודים, 9.3% מוסלמים, 2.8% נוצרים-ערבים, 0.6% נוצרים-לא ערבים, 1.6% דרוזים והיתר לא השיבו על השאלה. עם זאת, בנוגע להגדרת הזהות קיבלנו ממצא מעניין כשלעצמו ולפיו מתוך 12.9% שהגדירו עצמם כלא יהודים, 8.3% הגדירו את זהותם כישראלית ולא פלסטינית.

מתוך 505 נשאלים שהשיבו לסקר, 37% הגדירו עצמם כאשכנזים, 27.9% כמזרחיים 11.7% מגדירים עצמם גם וגם, והיתר לא השיבו על השאלה. באשר למידת הדתיות, הנחקרים נתבקשו לדרג את מידת דתיותם על סולם שבין 0=חילוני ל-10 חרדי. 20.2% מ-505 הנחקרים דיווחו שהם חשים חילוניים גמורים, 26% אחרים דיווחו על רמת דתיות הנעה בין 1-4. 22.3% ציינו רמה שבין 5-6, והיתר (21.1%) הגדירו עצמם כדתיים מאוד (בין 7-10 על סולם הדתיות).

לבסוף נציין, כי איסוף הנתונים נערך במהלך השבועיים האחרונים של אוגוסט 2011, במהלך פעולות מחאה המוניות על רקע כלכלי-חברתי. חובה גם לזכור כי איסוף הנתונים נערך לאור מדיניות כלכלית בעלת אוריינטציה ימנית (ולאחר בולטות יחסית של מצבה החברתי של ישראל ומצוקת השכבות החלשות בכלי התקשורת) שאפיינה את ישראל במרבית העשור האחרון ובתקופה של שיפור יחסי במצבה הכלכלי של ישראל ברמת המאקרו. עם זאת, החל ב- 2008 שרריות מרבית מדינות העולם המערבי במיתון כלכלי בדרגה זו או אחרת ולא מן הנמנע כי מאורעות קודמים אלו השפיעו במידה כזו או אחרת על תשובותיהם של הנחקרים. כמו כן, בחלק מתקופת הפצת הסקר חלה הסלמה במצב הביטחוני בדרום הארץ ויתכן שגם לכך הייתה השפעה על תשובות הנחקרים.

¹ שאלון ה-ESS זמין ברשת (נכון לאוגוסט 2011) בכתובת:

http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&Itemid=80 כנ"ל סקרי מכון גוטמן (נכון לאוגוסט

2011) זמינים בכתובת: http://www.idi.org.il/GuttmanCenter/Survey/Pages/Guttman_survey.aspx הסקר של מכון טאוב

זמין ברשת (נכון לאוגוסט 2011) בכתובת: <http://www.taubcenter.org.il/hebrew/publications.asp?ID=2007>

ממצאי המחקר: מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי מדינת הרווחה ופוליטיקה אלטרנטיבית

הפרק הנוכחי נועד להציג מגמות עיקריות בדעת הקהל בישראל המשקפות את עמדות הנחקרים במועד בו נערך הסקר. עמדות הציבור בישראל בנוגע למדינת הרווחה נבחנו בשלושה מדדים מרכזיים שפורטו לעיל במסגרת סקירת אשכולות ההיגדים ועמדות הציבור כלפי פוליטיקה אלטרנטיבית נבחנו באמצעות מדד אחד. קיבוץ ההיגדים הללו לכלל מדדים כלליים יותר נשען על הגיון תיאורטי המבוסס על הספרות שנסקרה לעיל ועל מבחנים וקשרים סטטיסטיים אשר יפורטו מיד. להלן, נתאר את המגמות העיקריות שעולות מן הנתונים בהיבטים הללו. במידת האפשר יוצגו הנתונים מסקר 2008 לשם השוואה. בהמשך להצגת המגמות נפרט את ממצאי המחקר על כל אחד ואחד מההיגדים בנפרד. החלק הראשון יתייחס לעמדות כלפי מדינת הרווחה והשני לעמדות כלפי פוליטיקה אלטרנטיבית.

מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי מדינת הרווחה

בחינת המגמות נעשתה תוך קיבוץ היגדים לשני מדדים. מידת התאמת ההיגדים למקבץ נבחנה על ידי ערך אלפא קרונברך שמסייעת להעריך את מהימנות העקיבות הפנימית של תשובותיו של כל נחקר להיגדים השונים והיציבות שהוא מביע בכיוון העמדה של תשובותיו ל היגדים השונים באותו סולם (אשכול). בהתאם לכך, נבנו שני מדדים עיקריים: מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט ואחריותה להספקת שירותים בתחומי מדינת הרווחה; ומדד המוכנות לשלם עבור מדינת הרווחה. בנוסף, נציג אשכול שלישי אשר נוגע להערכת הציבור את אופי מדינת הרווחה הישראלית בשנים האחרונות.

עמדות הציבור בנוגע למעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט

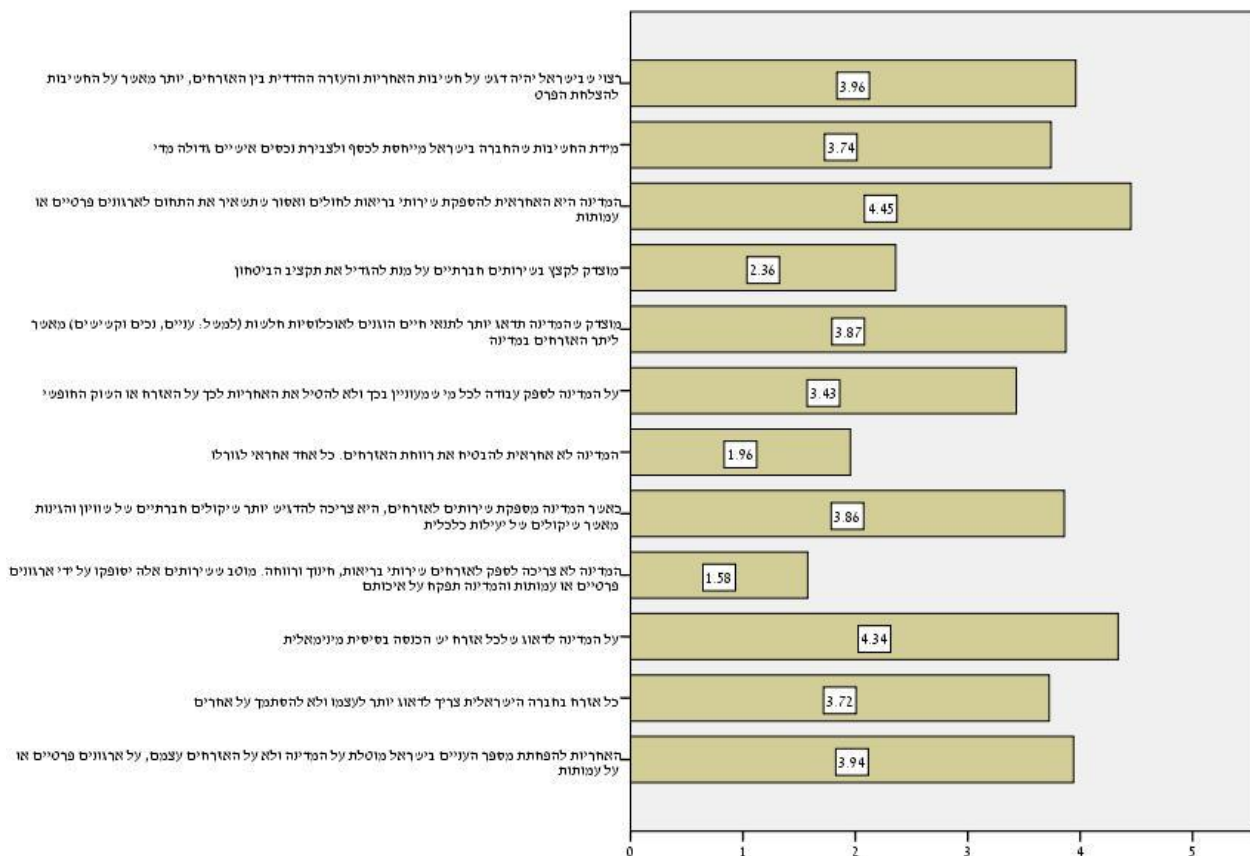
מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט ואחריותה להספקת שירותים בתחומי מדינת הרווחה מורכב מ-10 מרכיבים בהם נדרשים הנשאלים לציין את מידת הסכמתם להיגדים שנוגעים להיקף אחריות המדינה ומעורבותה בחיי האזרחים ובכלכלה מצד אחד ולהיקף אחריות האזרחים לעצמם מצד שני ($\alpha = 0.6$). ההיגדים שנכללו במדד זה מופיעים בנספח מספר 1. כלפי כל אחד מן ההיגדים, התבקשו הנשאלים לבחור את מידת הסכמתם עם ההיגד בסולם 1 עד 5 (1 = "לא מסכים כלל", 2 = "מסכים במידה מועטה", 3 = "מסכים במידה בינונית", 4 = "מסכים במידה רבה", 5 = "מסכים במידה רבה מאוד"). אמנם הנשאלים התבקשו לנסות להכריע על תשובה נתונה, אך לצד זה ניתנה בידיהם האפשרות לבחור באפשרות "לא יודע". הערך הממוצע של מדד זה על פני כל המדגם עמד על 4.01 (סטיית תקן: 0.55). משמעות נתון זה לדעתנו, היא שהציבור בישראל מצדד בעמדה העקרונית לפיה האחריות המוטלת על המדינה לדאוג לאזרחים גדולה מהאחריות המוטלת על האזרחים לדאוג לעצמם ושמידת התערבותה הרצויה של המדינה בכלכלה היא גבוהה. עמדה כזו מאפיינת גישה סוציאל-דמוקרטית ואת הדגם האוניברסאלי של מדינת הרווחה לפיהם על המדינה מוטלת האחריות לדאוג לצרכים הבסיסיים של אזרחיה בתחומים שונים כמו בריאות, חינוך, הכנסה, רווחה ותעסוקה. לשם השוואה, בסקר 2008 בו הורכב המדד משאלות מעט

שנות הערך הממוצע עמד על 3.6 (סטיית תקן: 0.52), תוצאה המעידה על יציבות והתמדה בגישה הציבורית לסוגיה.

בהינתן מגמות כלליות אלה, נציג כעת ממצאים פרטניים ביחס לדעות והעמדות של אזרחים במדינת ישראל כלפי כל אחד מן ההיגדים אשר התייחסו לאופייה הרצוי של מדינת הרווחה, מתוך רצון לספק את תמונת מצב אוטנטית ללא התערבות פרשנית משלנו.

בקבוצת השאלות הראשונה נעשה ניסיון לבחון את עמדות הציבור כלפי היגדים כלליים הקשורים ליחסים הרצויים בין הפרט למדינה, ההיקף הרצוי של מעורבות הממשלה במשק ובחברה ואחריות המדינה להספקת שירותים. כלפי כל אחד מן ההיגדים, התבקשו הנשאלים לבחור את מידת הסכמתם עם ההיגד בסולם 1 עד 5 (1 = "לא מסכים כלל", 2 = "מסכים במידה מועטה", 3 = "מסכים במידה בינונית", 4 = "מסכים במידה רבה", 5 = "מסכים במידה רבה מאוד"). כאמור, הנשאלים התבקשו לנסות ולהכריע על תשובה מסוימת, ובנוסף, ניתנה בידיהם האפשרות לבחור באפשרות "לא בטוח". בתרשים 1 ובטבלה מספר 1 המופיעים להלן, ניתן למצוא את ממוצעי התשובות של הנשאלים בנושאים אלו, כפי שבאו לידי ביטוי מניתוח המדגם.

תרשים 1: מידת ההסכמה של נשאלים עם היגדים לגבי מדינת הרווחה

טבלה 1: מידת ההסכמה של נשאלים עם היגדים לגבי מדינת הרווחה

מספר המשיבים (N)	סטיית תקן	ממוצע	ההיגד:
502	1.27	3.94	האחריות להפחתת מספר העניים בישראל מוטלת על המדינה ולא על האזרחים עצמם, על ארגונים פרטיים או על עמותות
504	1.3	3.72	כל אזרח בחברה הישראלית צריך לדאוג יותר לעצמו ולא להסתמך על אחרים
503	1.1	4.34	על המדינה לדאוג לכלל אזרח יש הכנסה בסיסית מינימאלית
501	1.17	1.58	המדינה לא צריכה לספק לאזרחים שירותי בריאות, חינוך ורווחה. מוטב ששירותים אלה יסופקו על ידי ארגונים פרטיים או עמותות והמדינה תפקח על איכותם
497	1.19	3.86	כאשר המדינה מספקת שירותים לאזרחים, היא צריכה להדגיש יותר שיקולים חברתיים של שוויון והגינות מאשר שיקולים של יעילות כלכלית
501	1.25	1.96	המדינה לא אחראית להבטיח את רווחת האזרחים. כל אחד אחראי לגורלו
498	1.26	3.43	על המדינה לספק עבודה לכל מי שמעוניין בכך ולא להטיל את האחריות לכך על האזרח או השוק החופשי
501	1.15	3.87	מוצדק שהמדינה תדאג יותר לתנאי חיים הוגנים לאוכלוסיות חלשות (למשל: עניים, נכים וקשישים) מאשר ליתר האזרחים במדינה
496	1.28	2.36	מוצדק לקצץ בשירותים חברתיים על מנת להגדיל את תקציב הביטחון
498	1	4.45	המדינה היא האחראית להספקת שירותי בריאות לחולים ואסור שתשאיר את התחום לארגונים פרטיים או עמותות
489	1.23	3.74	מידת החשיבות שהחברה בישראל מייחסת לכסף ולצבירת נכסים אישיים גדולה מדי
491	1.09	3.96	רצוי שבישראל יהיה דגש על חשיבות האחריות והעזרה ההדדית בין האזרחים, יותר מאשר על החשיבות להצלחת הפרט

עיון בנתונים מלמד שהנשאלים מסכימים במידה בינונית עד גבוהה עם מרבית ההיגדים אשר מטילים את האחריות להספקת שירותים חברתיים שונים על המדינה ולא על סקטורים אחרים או על האזרח עצמו. יתר על כן, בכל הקשור לאופן הספקת השירותים מובעת הסכמה גבוהה יחסית (ממוצע: 3.86, סטיית תקן: 1.19) עם ההיגד: "כאשר המדינה מספקת שירותים לאזרחים, היא צריכה להדגיש יותר שיקולים חברתיים של שוויון והגינות מאשר שיקולים של יעילות כלכלית". מכאן שערכי שוויון והגינות מועדפים על פני ערכי יעילות. מגמה זו מקבלת ביטוי גם במידת ההסכמה הנמוכה (ממוצע: 1.58, סטיית תקן: 1.17) עם ההיגד: "המדינה לא צריכה לספק לאזרחים שירותי בריאות, חינוך ורווחה. מוטב ששירותים אלה יסופקו על ידי ארגונים פרטיים או עמותות והמדינה תפקח על איכותם". מכאן עולה שגם הספקת שירותים באמצעות מיקור חוץ נתפסת כמועדפת פחות בהשוואה להספקת שירותים על ידי הממשלה.

מגמה נוספת שעולה מהממצאים הינה מידת הסכמה גבוהה עם היגדים שקשורים לסולידריות חברתית. כך למשל יש הסכמה רבה (ממוצע: 3.96, סטיית תקן: 1.09) עם ההיגד: "רצוי שבישראל יהיה דגש על חשיבות האחריות והעזרה ההדדית בין האזרחים, יותר מאשר על החשיבות להצלחת הפרט" ועם ההיגד: "מידת החשיבות שהחברה בישראל מייחסת לכסף ולצבירת נכסים אישיים גדולה מדי" (ממוצע: 3.74, סטיית תקן: 1.23). לעומת

זאת, בכל הקשור לאפיון מידת הסולידריות הקיימת בחברה הישראלית, הרי שקיימת הסכמה רבה יחסית (ממוצע: 3.72, סטיית תקן: 1.3) עם ההיגד: "כל אזרח בחברה הישראלית צריך לדאוג יותר לעצמו ולא להסתמך על אחרים." משמעות הדבר היא שהנשאלים מזהים בחברה הישראלית חוסר סולידאריות אשר מחייב את האזרח לדאוג לעצמו ולא להסתמך על אחרים, אך מצב זה אינו רצוי והם מעדיפים יותר סולידאריות ושוויון.

עמדות הציבור בנוגע למוכנות לשאת בהוצאות מדיניות רווחה באמצעות הגדלת נטל המס

מדד המוכנות לשאת בהוצאות מדיניות הרווחה מורכב מהערכות שנתנו הנשאלים לגבי מידת המוכנות שלהם לשלם יותר מיסים עבור השקעה בנושאים שונים הקשורים במדינת הרווחה כפי שמופיע בנספח 2 (0.82) = α). מידת המוכנות של האזרחים לשלם עבור השקעה בתחומים אלה מעידה על מידת התמיכה במדינת הרווחה ברמה ההתנהגותית ולא רק ההצהרתית². במילים אחרות, הנשאלים מתבקשים להעריך באיזו מידה יהיו מוכנים לעבור מהצהרות למעשים ולשאת באופן אישי בעלויות מדינת הרווחה. הנטייה המתבקשת בדרך כלל היא של ירידה בתמיכה במדינת הרווחה כאשר עוברים מהרמה ההצהרתית לרמה ההתנהגותית.

הערך הממוצע של מדד זה בסקר שלפנינו הוא 3.67 (סטיית תקן: 0.96) בסולם של 1 עד 5. היינו, הציבור בישראל מגלה נכונות בינונית-גבוהה לשאת בעלויות מדינת הרווחה ובכל מקרה מידת נכונות זו נמוכה במעט ממידת ההצדקה למדינת הרווחה ברמה ההצהרתית.

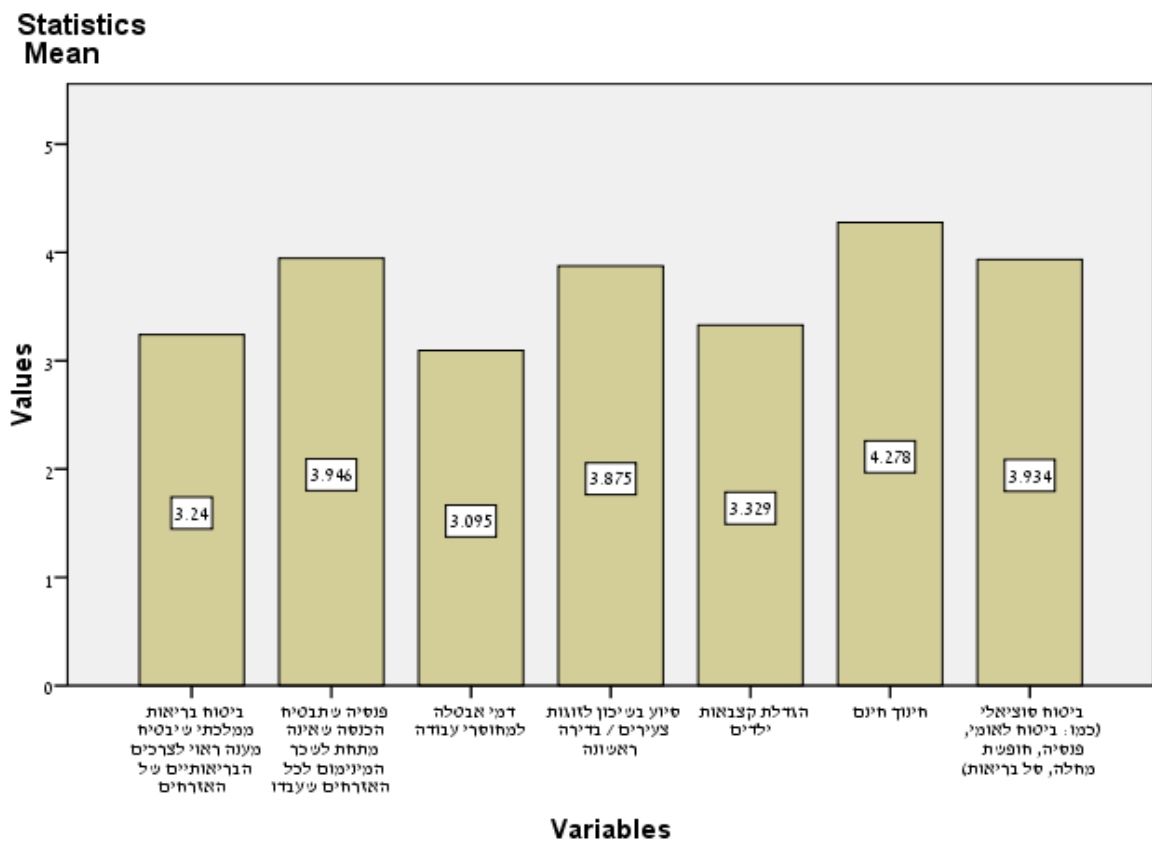
עם זאת, נבחנה גם התפיסה הכללית של הציבור בכל הקשור להגדלת נטל המס והשימושים הרצויים בכספי מיסים באמצעות שאלה אשר ביקשה לציין איזו מבין האפשרויות הבאות מועדפת על הנשאל: 1. לצמצם את נטל המיסים ולרכוש בכספך מוצרים בשוק החופשי לפי צרכיך; 2. להגדיל את נטל המיסים ולהרחיב את השירותים הציבוריים הניתנים חינם לאזרח; 3. להשאיר את המצב הקיים היום בישראל ללא שינוי; 4. אחר. התפלגות התשובות שהתקבלה על כלל המדגם מלמדת שמבין 459 נשאלים שהשיבו על שאלה זו מרביתם מצדדים בצמצום נטל המס או בהשארת המצב הקיים (40.7% ו- 13.1% בהתאמה) לעומת 41.2% שמצדדים בהגדלת נטל המס לצורך הרחבת השירותים הניתנים חינם לאזרח. עולה, אם כן, שלמרות התמיכה הברורה בהגדלת מעורבות הממשלה במשק ואחריותה להספקת שירותים, הרי שאין תמיכה חד משמעית להרחבת נטל המס כדי להשיג מטרות אלה.

תוך התמקדות בדעת הקהל בלבד, הפתרון לבעיית המשאבים למימון מדינת הרווחה מצוי בהעדפה הברורה שנותן הציבור לרווחה על פני ביטחון. בסקר הנוכחי התבקשו הנשאלים לציין את מידת הסכמתם עם ההיגד "מוצדק לקצץ בשירותים חברתיים על מנת להגדיל את תקציב הביטחון" על סולם שנע בין 1 (לא מסכים כלל) ל- 5 (מסכים מאוד) והערך הממוצע שהתקבל הינו 2.36 (סטיית תקן: 1.28), כלומר מידת תמיכה נמוכה יחסית בהיגד. ממצא זה לא רק שהוא עקבי עם ממצאי סקר 2008 שם דירגו הנשאלים את ההשקעה בחינוך ובריאות בעדיפות גדולה יותר מאשר בטחון, אלא שיש לקחת בחשבון שהוא מתקבל בתקופה בה נערך הסקר כאמור, בתקופה בה נמצאת ישראל תחת מתקפת טילים מרצועת עזה לרבים מיישוביה הדרומיים של הארץ. דבר זה מעניק משנה תוקף לתוצאות המוצגות כאן.

² הרמה ההתנהגותית נבחנה באמצעות סימולציה ולכן המסקנות מוגבלות בהשוואה למדידת התנהגות בפועל.

בהינתן מגמות כלליות אלה, נציג כעת ממצאים פרטניים ביחס לדעות והעמדות של אזרחים במדינת ישראל בנוגע למוכנותם לשלם יותר מסים עבור מגוון של נושאים שפורטו להם. תרשים 2 וטבלה 2 להלן מפרטים את עמדות הציבור בנושאים אלו. הנחקרים נשאלו באיזו מידה מ-1 (לא מסכים כלל לשלם בעבור זה יותר מסים) עד 5 (מסכים מאוד לשלם בעבור זה יותר מסים) הם מסכימים לשלם יותר מיסים עבור התחומים הללו.

תרשים 2: מידת ההסכמה לתשלום יותר מסים עבור נושאים מתחומי מדינת הרווחה

טבלה 2: מידת ההסכמה לתשלום יותר מסים עבור נושאים מתחומי מדינת הרווחה

מספר המשיבים (N)	סטיית תקן	ממוצע	הנושא / תחום:
500	1.52	3.24	ביטוח בריאות ממלכתי שיבטיח מענה ראוי לצרכים הבריאותיים של האזרחים
502	1.39	3.95	בישראל פנסיה שתבטיח הכנסה שאינה מתחת לשכר המינימום לכל האזרחים שעבדו
497	1.42	3.09	דמי אבטלה למחוסרי עבודה
502	1.35	3.87	סיוע בשיכון לזוגות צעירים/בדירה ראשונה
501	1.55	3.33	הגדלת קצבאות ילדים
497	1.21	4.28	חינוך חינם
499	1.3	3.93	ביטוח סוציאלי (כמו: ביטוח לאומי, פנסיה, חופשת מחלה, סל בריאות)

מתוך נתוני הטבלה ניתן ללמוד כי באופן כללי, הציבור מוכן לשלם יותר מסים עבור שורה רחבה של נושאים הקשורים לתחום מדינת הרווחה. מעניין היה למצוא כי בניגוד למגמה שנמצאה בתחומי מדיניות באשכולות הקודמים (בהם הנשאלים לא "נדרשו" לשלם עבור שיפור נושאים אלו) מידת ההסכמה כאן הייתה קצת פחות גבוהה. הסיבה לכך ככל הנראה קשורה לקשר הישיר שעשו הנשאלים בין המדיניות המוצעת לבין הדרישה לשלם בעבורה. כמו כן לא מן הנמנע שבקרב המשיבים בשלילה על האפשרות להעלות מיסים ישנם כאלה הסבורים כי במקום להעלות מיסים יש על הממשלה לשנות את סדרי העדיפויות, כפי שנובע כאמור מהשאלה העוסקת בהפניית תקציב לחברה או לביטחון. הנושאים עבורם הסכים הציבור באופן כללי לשלם יותר מסים היו הבטחת פנסיה, חינוך חינוך, סיוע בשיכון לזוגות צעירים וביטוח סוציאלי. מוכנות בדרגה פחותה יותר הייתה בכל הקשור לדמי אבטלה למחוסרי עבודה, הגדלת קצבאות ילדים וביטוח בריאות ממלכתי. אף כאן חובה להדגיש, כי גם בנושאים אלו, אשר היו מעט פחות פופולאריים אצל הציבור, עדיין, בצורה יחסית ובאופן כללי היה מוכן הציבור להגדלת נטל המס על מנת לשפר את מצבה החברתי ואת מדינת הרווחה בישראל וזאת כמובן על רקע תחושה של מצוקה כלכלית או לפחות תחושה של חוסר יציבות כלכלית ברמה האישית.

עמדות הציבור בנוגע לאופי מדינת הרווחה הישראלית והמדיניות הכלכלית בשנים האחרונות

אשכול נוסף בנוגע לעמדות הציבור כלפי מדינת הרווחה ביקש להעריך כיצד רואה הציבור את המצוי ולא רק את הרצוי, כלומר, באיזו מידה הציבור מרוצה מהמדיניות הכלכלית הנוכחית ומהיקף השירותים המסופק על ידי המדינה בתחומי מדינת הרווחה ובהשוואה למדינות אחרות. בשלב הראשון התבקשו הנשאלים להשיב באיזו מידה הם תומכים או מתנגדים למדיניות הכלכלית הקיימת היום בישראל כאשר הדירוג הוא נע בין 0 (מתנגד מאוד) ל- 10 (תומך מאוד). הערך הממוצע בקרב כל הנשאלים עומד על 3.68 (סטיית תקן: 2.88), כלומר מידת תמיכה נמוכה במדיניות הכלכלית הקיימת. בהמשך לכך התבקשו הנשאלים להעריך: "באיזו מידה בעשור האחרון היקף השירותים שמספקת הממשלה בתחומי בריאות, חינוך, רווחה ותעסוקה מספק או לא מספק" על סולם שנע בין 0 (כלל לא מספק) ל- 10 (מספק מאוד). הערך הממוצע שהתקבל על פני כלל המדגם הינו 4.38 (סטיית תקן: 2.37), כלומר קיימת אי שביעות רצון מהיקף השירותים שמספקת הממשלה בתחומים הללו. עולה, אם כן, שהציבור הישראלי אינו שבע רצון מהמדיניות הכלכלית בישראל ובמיוחד היה מעוניין לראות שינוי בהיקף הספקת השירותים בתחומי מדינת הרווחה.

בכל הקשור להערכת מצבם האישי התבקשו הנשאלים להעריך את יציבות מצבם הכלכלי האישי על סולם שנע בין 0 (כלל לא יציב) לבין 10 (יציב מאוד). הערך הממוצע בקרב כל הנשאלים עומד על 5.25 (סטיית תקן: 2.66), כלומר תחושת היציבות הכלכלית האישית היא בינונית. בהינתן שהמדדים המאקרו-כלכליים של ישראל טובים בשנים האחרונות – במיוחד לאור המיתון השורר בעולם – הרי שממצא זה מלמד על פער בין תוצאות המדיניות המאקרו-כלכלית לבין תחושותיהם הסובייקטיביות של האזרחים. פער זה מלמד שחלקים רחבים בחברה הישראלית אינם חשים את פירות המדיניות המאקרו-כלכלית ומכאן התסכול הרב שבחלקו בא לידי ביטוי בתנועת המחאה בקיץ 2011.

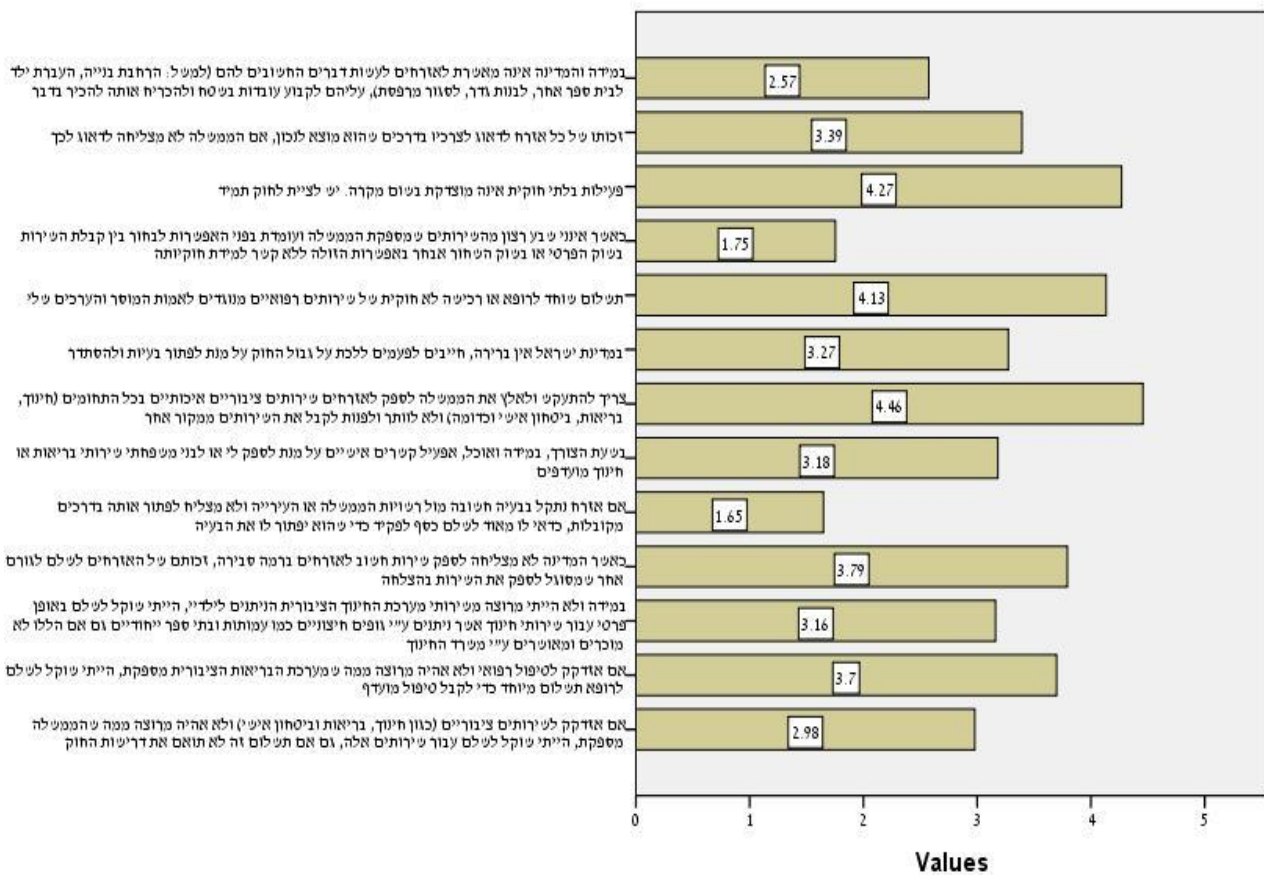
על מנת להעריך את נקודת הייחוס והידע שעל פיהם מבססים הנשאלים את הערכותיהם, ביקשנו מהם להעריך: "באיזו מידה השירותים הציבוריים הניתנים על ידי המדינה בישראל בתחומי בריאות, חינוך, רווחה, תעסוקה ודיור הם בהיקף גדול או קטן יחסית לאותן המדינות. דרג תשובתך בין 1-5, כאשר 1 מציין שהשירותים הניתנים על ידי המדינה בישראל הם בהיקף קטן בהרבה מיתר המדינות ו-5 מציין שהם בהיקף גדול בהרבה". הנשאלים יכלו גם לציין אפשרות "לא יודע". המדינות שהוצגו בפני הנשאלים היו: יפן, בריטניה, שבדיה, ארה"ב, רוסיה. ממצא בולט באשכול זה היה אחוז גבוה יחסית של נשאלים שבחרו באפשרות "לא יודע" (יפן – 44.4% שלא ידעו, בריטניה – 32.5%, שבדיה – 27.9%, ארה"ב – 20.4%, רוסיה – 34.5%). מכאן עולה שבקרוב הציבור בישראל חסר מידע השוואתי חיוני לגיבוש עמדה מושכלת בשאלות של כלכלה וחברה. עובדה זו מחדדת את השאלה שהוזכרה בתחילת הדברים בדבר מהימנותה של דעת הקהל ומידת ההסתמכות עליה בכל הקשור לקביעת מדיניות ציבורית. בכל הקשור להשוואה עצמה בין המדינות הרי שהנשאלים שענו על השאלה העריכו שבהשוואה ליפן (ממוצע: 2.41, סטיית תקן: 1.44), בריטניה (ממוצע: 2.58, סטיית תקן: 1.29) ושבדיה (ממוצע: 1.89, סטיית תקן: 1.32) הקף השירותים שניתנים בישראל קטן יותר ואף קטן בהרבה במקרה של שבדיה, ואילו בהשוואה לארה"ב (ממוצע: 3.11, סטיית תקן: 1.37) ורוסיה (ממוצע: 3.45, סטיית תקן: 1.44) הקף השירותים שניתנים בישראל גדול יותר. ממצאים אלו מלמדים שנקודת הייחוס של הציבור הישראלי אינה מוטעת לחלוטין כאשר קיים הידע שמאפשר השוואה בין מדינות.

מגמות מרכזיות בדעת הקהל בישראל לגבי פוליטיקה אלטרנטיבית

במסגרת המחקר נוכחי הוספנו נדבך למחקרים קודמים שכולל את בחינת עמדות הציבור בנוגע לתופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית. את בחינת העמדות חילקנו לשני מרכיבים: עמדות עקרוניות כלפי התופעה ומוכנות לנקוט באופן אישי בפעולות שמזוהות כפוליטיקה אלטרנטיבית. בהתאם לכך יצרנו מדד עיקרי המבוסס על אשכול של היגדים הנוגעים למידת המוכנות של הפרט לנקוט באופן אישי אסטרטגיות הקשורות בתופעה זו. מדד זה מורכב מחמישה מרכיבים בהם נדרשים הנשאלים לציין את מידת הסכמתם להיגדים שונים. אף כאן, מידת התאמת ההיגדים למקבץ נבחנה גם על ידי ערך אלפא קרונברך ($\alpha = 0.729$). כלפי כל אחד מן ההיגדים, התבקשו הנשאלים לבחור את מידת הסכמתם עם ההיגד בסולם 1 עד 5 כשהם מתבקשים לנסות ולהכריע על תשובה מסוימת, ובנוסף, ניתנה בידיהם האפשרות לבחור באפשרות: "לא בטוח". נציין כי ניסיונות שונים שלנו להגיע למדד מהימן נוסף, המבוסס על עמדות עקרוניות של הפרט בנושא פוליטיקה אלטרנטיבית, לא צלחו בידנו לאור חוסר עקביות פנימית של ההיגדים השונים כפי שעלה מהמבחנים הסטטיסטיים שביצענו. ההיגדים שנכללו במדד זה מופיעים בנספח מספר 3. הערך הממוצע של מדד זה על פני כל המדגם עמד על 3.37 (סטיית תקן: 1.04). משמעות נתון זה לדעתנו, היא שפוליטיקה אלטרנטיבית הינה מאפיין דומיננטי בתרבות הפוליטית בחברה הישראלית. טקטיקה זו, שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי, לבעיית חוסר שביעות רצון ומחסור בשירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה הופכת לחלק אינטגרלי מהתרבות הישראלית. ההשלכות הנורמטיביות של ממצאים משמעותיים אלו יידונו בהמשך.

ניתוח מפורט יותר של חלק זה של השאלון מספק תובנות מעניינות, אולי גם מדאיגות, בכל הקשור לנכונותם של אזרחי ישראל לנקוט באסטרטגיות המזוהות עם פוליטיקה אלטרנטיבית. קרי, לספק לעצמם ביקושים שונים תוך שלילת של החוק, התעלמות מנהלים וסדרי ממשל תקינים ולעיתים אף על גבול אי-חוקיות. כלפי כל אחד מן ההיגדים, התבקשו הנשאלים לבחור את מידת הסכמתם עם ההיגד בסולם 1 עד 5 (1 = "לא מסכים כלל", 2 = "מסכים במידה מועטה", 3 = "מסכים במידה בינונית", 4 = "מסכים במידה רבה", 5 = "מסכים במידה רבה מאוד"). כאמור, הנשאלים התבקשו לנסות ולהכריע על תשובה מסוימת, ובנוסף, ניתנה בידיהם האפשרות לבחור באפשרות "לא בטוח". בתרשים 3 וטבלה 3 המופיעים להלן, ניתן למצוא את ממוצעי התשובות של הנשאלים בנושאים אלו, כפי שבאו לידי ביטוי מניתוח המדגם. סטיית התקן במרבית ההיגדים נמצאה כגבוהה ומלמדת, שלא באופן מפתיע, על שוני במידת ההסכמה של פרטים שונים באוכלוסיית המדגם כלפי הסוגיה.

תרשים מספר 3: מידת ההסכמה של הנשאלים להיגדים הקשורים בפוליטיקה אלטרנטיבית

טבלה מספר 3: מידת ההסכמה של הנשאלים להיגדים הקשורים בפוליטיקה אלטרנטיבית

מספר המשיבים (N)	סטיית תקן	ממוצע	הנושא / תחום:
466	1.183	1.65	אם אזרח נתקל בבעיה חשובה מול רשויות הממשלה או העירייה ולא מצליח לפתור אותה בדרכים מקובלות, כדאי לו מאוד לשלם כסף לפקיד כדי שהוא יפתור לו את הבעיה
466	1.481	4.13	תשלום שוחד לרופא או רכישה לא חוקית של שירותים רפואיים מנוגדים לאמות המוסר והערכים שלי
466	1.229	4.27	פעילות בלתי חוקית אינה מוצדקת בשום מקרה. יש לציית לחוק תמיד
466	1.741	2.57	במידה והמדינה אינה מאשרת לאזרחים לעשות דברים החשובים להם (למשל: הרחבת בנייה, העברת ילד לבית ספר אחר, לבנות גדר, לסגור מרפסת), עליהם לקבוע עובדות בשטח ולהכריח אותה להכיר בדבר
466	1.462	2.98	אם אזדקק לשירותים ציבוריים (כגון חינוך, בריאות וביטחון אישי) ולא אהיה מרוצה ממה שהממשלה מספקת, הייתי שוקל לשלם עבור שירותים אלה, גם אם תשלום זה לא תואם את דרישות החוק
466	1.548	3.16	במידה ולא הייתי מרוצה משירותי מערכת החינוך הציבורית הניתנים לילדיי, הייתי שוקל לשלם באופן פרטי עבור שירותי חינוך אשר ניתנים על ידי גופים חיצוניים כמו עמותות ובתי ספר ייחודיים גם אם הללו לא מוכרים ומאושרים על ידי משרד החינוך
466	1.55	3.18	בשעת הצורך, במידה ואוכל, אפעיל קשרים אישיים על מנת לספק לי או לבני משפחתי שירותי בריאות או חינוך מועדפים
466	1.596	3.27	במדינת ישראל אין ברירה, חייבים לפעמים ללכת על גבול החוק על מנת לפתור בעיות ולהסתדר
466	1.457	3.39	זכותו של כל אזרח לדאוג לצרכיו בדרכים שהוא מוצא לנכון, אם הממשלה לא מצליחה לדאוג לכך
466	1.467	3.7	אם אזדקק לטיפול רפואי ולא אהיה מרוצה ממה שמערכת הבריאות הציבורית מספקת, הייתי שוקל לשלם לרופא תשלום מיוחד כדי לקבל טיפול מועדף
466	1.352	3.79	כאשר המדינה לא מצליחה לספק שירות חשוב לאזרחים ברמה סבירה, זכותם של האזרחים לשלם לגורם אחר שמסוגל לספק את השירות בהצלחה

תמונת המצב העולה מחלק זה משקפת מידה גבוהה יחסית של הסכמה ונכונות לנקוט בפוליטיקה אלטרנטיבית, ככל שההיגד "מכובס" יותר ואינו משתמש במישרין במילים כגון "שוחד" או "אי-חוקי". כך, הערך הממוצע שהתקבל על ההיגד: "אם אזרח נתקל בבעיה חשובה מול רשויות הממשלה או העירייה ולא מצליח לפתור אותה בדרכים מקובלות, כדאי לו מאוד לשלם כסף לפקיד כדי שהוא יפתור לו את הבעיה" כמצופה לא היה גבוה במיוחד יחסית ועמד על 1.65 עם סטיית תקן: 1.183. בדומה, ההיגד: "תשלום שוחד לרופא או רכישה לא חוקית של שירותים רפואיים מנוגדים לאמות המוסר והערכים שלי" זכה למידת הסכמה גבוהה יחסית עמד על ממוצע של 4.13 (סטיית תקן: 1.481) וההיגד: "פעילות בלתי חוקית אינה מוצדקת בשום מקרה. יש לציית לחוק תמיד" עמד על ממוצע גבוה מאוד של 4.27 (סטיית תקן: 1.229). היינו, כאשר בוחנים את ההיגדים האלו לכשעצמם, עולה כי ברמה ההצהרתית אזרחי ישראל אינם רואים בפעולות בלתי חוקיות כגון תשלום שוחד כנורמת התנהגות מקובלת. עם זאת, כאשר ניסוחי השאלות משתנים וביטויים כגון "שוחד" או "אי-חוקיות" אינם מופיעים בצורה ישירה בהיגדים הבוחנים התנהגות די זהה לזו שנשאלה בהיגדים הקודמים, מתקבלת תמונה שונה בתכלית. כך, הערך

הממוצע על ההיגד: "במידה והמדינה אינה מאשרת לאזרחים לעשות דברים החשובים להם (למשל: הרחבת בנייה, העברת ילד לבית ספר אחר, לבנות גדר, לסגור מרפסת), עליהם לקבוע עובדות בשטח ולהכריח אותה להכיר בדבר" כבר מתחיל לעלות ועומד על 2.57 (סטיית תקן: 1.741). לממוצע גבוה יותר זוכה ההיגד: "אם אזדקק לשירותים ציבוריים (כגון חינוך, בריאות וביטחון אישי) ולא אהיה מרוצה ממה שהממשלה מספקת, הייתי שוקל לשלם עבור שירותים אלה, גם אם תשלום זה לא תואם את דרישות החוק [ההדגשה שלנו, המחברים]" עמד על ממוצע של 2.98 (סטיית תקן: 1.462), ההיגד: "במידה ולא הייתי מרוצה משירותי מערכת החינוך הציבורית הניתנים לילדיי, הייתי שוקל לשלם באופן פרטי עבור שירותי חינוך אשר ניתנים על ידי גופים חיצוניים כמו עמותות ובתי ספר ייחודיים גם אם הללו לא מוכרים ומאושרים על ידי משרד החינוך" עמד על ממוצע של 3.16 (סטיית תקן: 1.548). ההיגד: "בשעת הצורך, במידה ואוכל, אפעיל קשרים אישיים על מנת לספק לי או לבני משפחתי שירותי בריאות או חינוך מועדפים" עמד על ממוצע של 3.18 (סטיית תקן: 1.55). ההיגד: "במדינת ישראל אין ברירה, חייבים לפעמים ללכת על גבול החוק [ההדגשה שלנו, המחברים] על מנת לפתור בעיות ולהסתדר" עמד על ממוצע של 3.27 (סטיית תקן: 1.596). ההיגד: "זכותו של כל אזרח לדאוג לצרכיו בדרכים שהוא מוצא לנכון, אם הממשלה לא מצליחה לדאוג לכך" עמד על ממוצע של 3.39 (סטיית תקן: 1.457). ההיגד: "אם אזדקק לטיפול רפואי ולא אהיה מרוצה ממה שמערכת הבריאות הציבורית מספקת, הייתי שוקל לשלם לרופא **תשלום מיוחד** [ההדגשה שלנו, המחברים] כדי לקבל טיפול מועדף" עמד על ממוצע של 3.7 (סטיית תקן: 1.467). להבנתנו, תמונת המצב משתנה לא מכיוון שההיגדים השונים מתייחסים לתחומי מדיניות שונים (בריאות, כידוע, הוא תחום מדיניות "רגיש" למרבית האזרחים וכאשר אזרחים נקלעים לצרה בתחום זה, קשה לשפוט את התנהגותם), אלא בשל הפרספקטיבה, הניסוח ואופן הצגת הסוגיה בהיגדים אלו. אחרון, ההיגד הכללי יותר: "כאשר המדינה לא מצליחה לספק שירות חשוב לאזרחים ברמה סבירה, זכותם של האזרחים לשלם לגורם אחר שמסוגל לספק את השירות בהצלחה" עמד על ממוצע של 3.79 (סטיית תקן: 1.352). נזכיר כי את התוצאות הללו יש לשפוט לאור רגישות הנושא הנחקר לאמור, רגישות הנחקר לדיווח על עמדתו כלפי פעילות בלתי חוקית או אפורה.

לסיכום פרק הממצאים ראוי לציין שהבדיקות הסטטיסטיות מלמדות על היעדר קשר מובהק בין משתנים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים לבין משתני המחקר ומכאן שלא ניתן לייחס תמיכה במדינת הרווחה או בנכונות לפנות לערוצים של פוליטיקה אלטרנטיבית לסקטור או מעמד חברתי כזה או אחר. באופן דומה, לא נמצאה תלות מובהקת בדפוסי הצבעה לכנסת כפי שדווחו על ידי הנשאלים כלומר התמיכה של הציבור הישראלי במדינת הרווחה ובמדיניות סוציאל-דמוקרטית חוצת מפלגות.

סיכום ומסקנות

המחקר הנוכחי מצביע על מספר מגמות מרכזיות בדעת הקהל הישראלית בכל הקשור להיקפה ואופייה הרצויים של מדינת הרווחה, למידת המוכנות לשלם עבור השירותים שמספקת מדינת הרווחה, לאפיון מדינת הרווחה הישראלית הקיימת כמו גם בנוגע לתופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית. המגמות שעולות ממחקר זה עקביות עם מגמות שאופיינו במחקרים קודמים אשר התבססו על סקר 2008 וסקר 2010. בכך יש משום הצטברות של מסה קריטית של מידע לגבי מגמות בדעת הקהל הישראלית אשר מאפשרת להצביע באופן מובהק על יציבותם של מגמות ותהליכים. המגמה המרכזית הינה שהציבור הישראלי מצדיק במידה רבה מעורבות של המדינה בהספקת שירותים ציבוריים, מטיל עליה את האחריות לדאוג לרווחת האזרח ותומך בהשקעה בתחומים שמזוהים עם מדינת הרווחה. קיימת גם מוכנות לשלם עבור השירותים שמספקת מדינת הרווחה באמצעות הגדלת נטל המס אם כי מוכנות זו נמוכה במעט מההצדקה הערכית הניתנת למדינת הרווחה, ובכך יש כדי לסייג מעט את הטענה כי תמיכה זו במדינת הרווחה היא מוחלטת.

מגמה נוספת שאופיינה במחקר הינה חוסר שביעות רצון מהמדיניות הכלכלית הקיימת בישראל ומהיקף השירותים המסופקים על ידי הממשלה בתחומי מדינת הרווחה. כפי שמשקף מהסקר, הציבור הישראלי גם אינו חש בדרך כלל שמצבו הכלכלי יציב. הצטברות זו של נתונים מלמדת על פער בין מצבה הטוב יחסית של ישראל מבחינה מאקרו-כלכלית לבין תחושותיהם של האזרחים לגבי מצבם הכלכלי האישי והשירותים שהם מקבלים בפועל. פער זה יכול להסביר במידה רבה את רגשות התסכול שהובילו בין השאר להתפרצות תנועת המחאה החברתית בקיץ 2011.

היבט נוסף שנבחן במחקר הינו עמדות הציבור הישראלי לגבי הקף השירותים שמספקת מדינת הרווחה בהשוואה למספר מדינות נבחרות. הממצאים מלמדים שקיים חוסר ידע בולט אשר מקשה על גיבוש עמדה מושכלת בסוגיות של כלכלה וחברה, אך עם זאת כאשר קיים ידע כזה הוא משקף במידה רבה את המציאות.

ממצאים אלה לא לגמרי עולים בקנה אחד עם התפיסה המקובלת בקרב חוקרים ופרשנים של החברה הישראלית. כפי שנסקר בהרחבה במחקר, תפיסה זו גורסת שהחל בשנות ה-80 של המאה ה-20 חל שינוי דרמטי בעמדות הציבור הישראלי בנוגע למעורבות המדינה ואופייה של מדינת הרווחה מדגם שמאופיין בערכים של ריכוזיות גבוהה, שוויון ודגם אוניברסאלי של מדינת רווחה לכיוון דגם ניאו-ליברלי שמאופיין בהעדפת ערכי השוק הפרטי, תחרות, אינדיבידואליזם (ואף אגואיזם) כלכלי וחברתי ודגם רזידואלי-סלקטיבי של מדינת רווחה. הממצאים המפורטים שהוצגו במחקר זה מרמזים כי קשה לקבוע חד משמעית שתהליכי שינוי עמדות מסוג זה אכן התרחשו בישראל באופן כה דרמטי וקיצוני עליו מצביעה הספרות הישראלית.

המחקר מצביע לפיכך על פער די משמעותי בין השיח הציבורי המאפיין את האליטה הכלכלית, הפוליטית והאינטלקטואלית בישראל לבין העמדות בהן מצדדים חלקים רחבים בציבור הישראלי בכל הקשור למדינת הרווחה. מחקר זה מחדש ומחדד את הדיון בסוגיית מדינת הרווחה גם באמצעות הצגה ומדידה ראשונה מסוגה של תופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית. ממצאי המחקר מלמדים שבכל הקשור לעמדות הציבור הישראלי פוליטיקה אלטרנטיבית הינה מאפיין דומיננטי בתרבות הפוליטית בחברה הישראלית. טקטיקה זו, שנועדה לספק פתרון קצר טווח ומקומי לבעיית חוסר שביעות רצון ומחסור בשירותים ומוצרים שסופקו על ידי הממשלה, הופכת לאיטה לחלק אינטגרלי מהתרבות הישראלית. עם זאת, הציבור הישראלי מסתייג מאוד מהיגדים שמצדיקים הפרת חוק ברורה או

מתן שוחד. בכך יש משום התכחשות עצמית שלפיה הפרטים עושים רציונליזציה לפעולות שנמצאות על גבול החוק או שאינן חוקיות כלל תוך מתן הצדקות כאלה ואחרות והגדרת תחומים "אפורים". כאשר תופעה זו מחלחלת גם לגופים השלטוניים עצמם ולכלל השחקנים בזירת המדיניות הציבורית, כפי שטענו זאת במקומות אחרים (כהן, 2011; כהן ומזרחי, 2010), הסכנה לשלטון החוק ברורה.

ייתכן ויהיו שיטענו כי נורמטיבית, תופעת הפוליטיקה האלטרנטיבית והשתרשותה בחברה הישראלית אינן שליליות בהכרח, הואיל והתופעה מחזקת את ההשתתפות הפוליטית, את מעורבות האזרחים ואת קיומה של "חברה אזרחית" בישראל. אולם הדבר רחוק מלהיות נכון. פוליטיקה אלטרנטיבית אינה דפוס נוסף של השתתפות פוליטית במערכת דמוקרטית, אלא מהווה סכנה ליציבות המערכת הדמוקרטית בשל הפנמת התנהגויות בלתי חוקיות או התנהגויות "אפורות" הנמצאות "על גבול החוקיות" ועקיפת מנגנונים קיימים כנורמות חברתיות. גם אם לטווח הקצר יש מי שמרוויחים מנקיטת אסטרטגיות אלו, התוצאה ארוכת הטווח של התופעה עשויה להיות הרסנית לחברה הישראלית. יתר על כן, הגיוני לשער כי במידה והפער הגדול בין המדיניות החברתית המיושמת *דה פקטו* בישראל לבין דעת הקהל הישראלית לא יצטמצם, ובהינתן תרבות פוליטית של פוליטיקה אלטרנטיבית בחברה הישראלית – נזהה יותר ויותר פעולות "עוקפות ממשל" שתכליתן קביעת עובדות בשטח, כאשר חלקים מפעולות אלו ילבשו אופי בלתי חוקי או על סף החוקיות. במידה ולאחר עשרות שנים של פאסיביות ילמד ויפנים הציבור הישראלי כי מחאות "קונוונציונאליות", קרי, השתתפות פוליטית באמצעות בחירות, הפגנות וכיוצא באלו אינן מספקות את הסחורה – המוטיבציה לפנות לערוצים אלטרנטיביים רק תגבר.

יתר על כן, קיומה של פוליטיקה אלטרנטיבית כמאפיין עיקרי של התרבות הפוליטית ואסטרטגיות הטווח הקצר שנגזרות ממנה יוצרים פער בין העמדות העקרוניות לגבי מדינת הרווחה לבין העמדות הנאכפות על ידי אילוצים מבניים. הפעולות לטווח הקצר שמנסות להשיג שירותים ברמה האישית במגוון אמצעים יוצרים את התחושה שהציבור מעדיף הספקת שירותים שלא באמצעות הממשלה, קרי הפרטה (Mizrahi, forthcoming). אלא שבפעל העמדות העקרוניות של הציבור הישראלי לגבי מדינת הרווחה לא השתנו בצורה דרמטית לאורך השנים לכיוון של עמדות ניאוליברליות. מה שכן השתנה הוא מדיניות מתמשכת של נסיגה ממדינת הרווחה תוך שימוש באסטרטגיה של צמצום המימון הממשלתי לשירותים ציבוריים. מכיוון שבמקרים רבים לא קיימות אלטרנטיבות פרטיות במידה מספקת, הציבור אינו יכול לנטוש את המוסדות הציבוריים ולפנות לערוצים פרטיים חוקיים להספקת השירותים והמשאבים שבמחסור. לפיכך, על מנת לפתור בעיות מקומיות הציבור נאלץ לא פעם לפנות לערוצים אלטרנטיביים. באופן זה, התהליך יוצר למעשה שווקים לא פורמאליים, שמצויים במקרים רבים על גבול ואפילו מחוץ לחוק (שווקים "אפורים" ו"שחורים"). תחת תנאים אלו נאלצים האזרחים בלית ברירה לבחור בהספקת שירותים מסוג זה לטווח הקצר כדי להשיג תוצאות מיידיות. תחת תנאים אלו, וביחד עם התעלמות של השלטון מרצונו של הריבון, נאלצים האזרחים לבחור בהספקת שירותים מסוג זה לטווח הקצר כדי להשיג תוצאות מיידיות. לפיכך, מחקר זה מחדד לדעתנו את חשיבות ההבחנה בין עמדות לבין התנהגות שמושפעת מתנאים מבניים ומניפולציות פוליטיות וחברתיות בתנאים אלו, כבסיס למחקרי המשך.

ביבליוגרפיה

- בראלי, א., גוטוויין, ד. ופרילינג, ט. (עורכים). (2005). **חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי עכשווי**. ירושלים: יד יצחק בן צבי ושדה בוקר, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון.
- גוטוין, ד. (2004). "תמורות במדיניות הכלכלית של הימין הישראלי, 1977-2003: מהפרטה מלאימה להפרטה אוליגרכית". **עבודה, חברה ומשפט** י: עמ' 221-239.
- גל, ג. (2004). **ביטחון סוציאלי בישראל**. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א. (1985). **מדינת הרווחה בעידן של תמורות**. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א. (1995). **בזכות האוניברסאליות - האתגרים של המדיניות החברתית בישראל**. ירושלים: מאגנס.
- דורון, א. (1999). "מדיניות הרווחה בישראל - ההתפתחויות בשנות ה-80 וה-90". בתוך: נחמיאס, ד. ומנחם, ג. (עורכים). **המדיניות הציבורית בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דורון, א. (2003). **מדינת הרווחה בעידן של צנע וצמצומים: מבט מתחילת המאה ה-21. חברה ורווחה**, כ"ג: 275-294.
- דורון, א. (2007). "עיצוב מדיניות הרווחה בישראל, 2000-2005". בתוך: אבירם, א., גל, ג. וקטן, י. (עורכים). **עיצוב מדיניות חברתית בישראל, מגמות וסוגיות**. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- כהן, נ. (2011). "מדינת הרווחה, מדיניות ציבורית ו'אי-משילות': המקרה של בית החולים באשדוד". בתוך: ה. זובידה וד. מקלברג (עורכים), **דינמיקה של שינוי: הפוליטיקה הישראלית בתקופת מעבר**. עמ' 123-93.
- (2010א). "תשלומים בלתי פורמאליים בעבור שירותי בריאות - התופעה והקשריה". **ביטחון סוציאלי** 84: עמ' 79-104.
- (2010ב). **שינויים מוסדיים, פוליטיקה אלטרנטיבית ומדיניות ציבורית: המקרה של עיצוב וביצוע מדיניות הבריאות בישראל**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, עבודת דוקטורט בלתי מפורסמת שנכתבה במסגרת המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית.
- כהן, נ. ומזרחי, ש. (2010). "פוליטיקה אלטרנטיבית, שינויים מוסדיים ומדיניות בריאות: מסגרת קונספטואלית והמקרה הישראלי". בתוך: ח. כץ וא. צפדיה (עורכים), **מדינה משגיחה מדינה מפקירה: מדיניות חברתית בישראל, 1985-2008**, תל אביב: רסלינג. עמ' 363-386.
- (2010). "חמש עשר שנות מדיניות בריאות בישראל בראי החקיקה: ניתוח ניא-מוסדי של חוק ביטוח בריאות ממלכתי והשינויים שחלו בו (1994-2009)". **ביטחון סוציאלי**, 54: 104-79.
- כהן, נ., מזרחי, ש. ויובל, פ. (2010). "מדינת הרווחה, מדיניות ציבורית ודעת הקהל: ישראל 2008". **ביטחון סוציאלי**, 82: 77-47.
- (2008). **מדינת הרווחה, מדיניות ציבורית ודעת הקהל: ישראל 2008**. באר שבע: אוניברסיטת באר שבע, נייר מחקר מספר 3 של המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית.
- מזרחי, ש., ויגודה-גדות, ע. וכהן, נ. (2009). "הניהול הציבורי החדש (NPM): ארון הציבור, השתתפות אזרחית והערכת ביצועים - המקרה של ספקי שירותי רווחה ובריאות בישראל". בתוך: ה. זובידה וד. מקלברג (עורכים), **הדמוקרטיה הישראלית בת שישים: חזון ומציאות**. תל אביב: הוצאת האגודה הישראלית למדע המדינה. עמ' 133-161.
- מזרחי, ש. ומינני, א. (2006). **מדיניות ציבורית בין חברה למשפט**. ירושלים: כרמל.
- (2003). "מדיניות ציבורית וזכויות אדם". **פוליטיקה** 10: עמ' 9-26.

- סבירסקי, ש. (2001). "האידיאולוגיה של 'מדינה קטנה' והמדיניות התקציבית בישראל". *ביטחון סוציאלי*, 59: עמ' 46-19.
- פילק, ד. (2001). "בריאות עוברת לסוחר: הרפואה הציבורית בישראל בין המדינה, החברה האזרחית והשוק". בתוך: י. פלד וע. אופיר (עורכים), *ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?*. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. עמ' 280-262.
- (2000). "הפרויקט הניאו-ליבראלי ותהליכי ההפרטה במערכת הבריאות". בתוך: מ. מאוטנר (עורך), *צדק חלוקתי בישראל*. תל אביב: רמות. עמ' 388-375.
- קטן, י. (2000). *מדינת הרווחה לפתחה של מאה חדשה*. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- (1994). "'מדינת הרווחה': המשכיות, שינוי או קריסה". *ביטחון סוציאלי*, 42: עמ' 33-17.
- רם, א. (2005). *הגלובליזציה של ישראל: מקוררלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים*. תל אביב: רסלינג.
- שפרינצק, א. (1995). *בין מחאה חוץ-פרלמנטארית לטרור: אלימות פוליטית בישראל*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- (1986). *איש הישר בעיניו: אי לגאליזם בחברה הישראלית*. תל אביב: ספרית פועלים.

Bartels, L. M. (2005). "Homer Gets a Tax Cut: Inequality and Public Policy in the American Mind". *Perspectives on Politics*, 3(1): 15-31.

----- (1991). Constituency Opinion and Congressional Policy Making: The Reagan Defense Buildup. *American Political Science Review*, 85: 457-474.

Bellamy, R. (1993). "Joseph A. Schumpeter and his contemporaries". *European Journal of Political Research*, 23: 117-120.

Ben-Porat, G. and Mizrahi, S. (2005). "Political Culture, Alternative Politics and Foreign Policy: The Case of Israel". *Policy Sciences*, 38: 177-194.

Brooks, C. & Manza, J. (2007). *Why welfare states persist: The importance of public opinion in democracies*. Chicago: University Of Chicago Press.

----- (2006). "Social policy responsiveness in developed democracies". *American Sociological Review*, 71: 474-494.

----- (2004) *The Welfare State, Public Opinion, and Power Resources Theory: Social Rights Support and Welfare State Regimes in Cross-National Perspective*. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Hilton San Francisco & Renaissance Parc 55 Hotel, San Francisco, CA.

Caplan, B. (2007). *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton: Princeton University Press.

- Cohen, N. (Forthcoming 2011). "Informal payments for healthcare – The phenomenon and its context". *Health Economics, Policy and Law*.
- Cohen, N. & Ben Porat, G. (2008). "Business communities and peace: The cost-benefit calculations of political involvement". *Peace and Change*, 33 (3): 426-46.
- Cohen, N., Mizrahi, S. & Yuval, F. (forthcoming 2011). "Public attitudes towards the welfare state and public policy: Israel 2008". *Israel Affairs*.
- Esping-Andersen, G. (1996). *Welfare states in transition*. London: Sage Publications.
- (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton : Princeton University Press.
- Gibson, J. L. (1996). "Political and economic markets: Changes in the connections between attitudes toward political democracy and a market economy within the mass culture of Russia and Ukraine". *The Journal of Politics*, 58 (4): 954-84.
- Gilbert, N. (2002). *Transformation of the welfare state*. New York: Oxford University Press.
- Goodin, R. E., Headley, B., Muffels, R., & Driven, H. (1990). *The Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 189 -190.
- Hacker, J. S. & Pierson, P. (2005). "Abandoning the middle: The bush tax cuts and the limits of democratic control". *Perspectives on Politics*, 3 (1): 33-53.
- Lahat, L. (2010). "How can leaders' perceptions guide policy analysis in an era of governance?". *Policy Sciences*, 44 (2): 135-155.
- Lahat, L. and Menahem, G. (2009). "Causes and Remedies for Poverty: Perceptions among Local Elected Leaders in Israel". *Poverty & Public Policy*, 1(2): 1-31.
- Lehman-Wilzig, S.N. (1992). *Wildfire: Grassroots Revolts in Israel in the Post-Socialist Era*. Albany: SUNY Press.
- (1991). "Loyalty, Voice, and Quasi-Exit: Israel as a Case Study of Proliferating Alternative Politics". *Comparative Politics*, 24(1): 97-108.
- Manza, J., & Cook, F. L. (2002). "A Democratic Polity? Three Views of Policy Responsiveness to Public Opinion in the United States". *American Politics Research*, 30(6): 630-667.
- Mizrahi, S. (forthcoming). "Self-Provision of Public Services: Its Evolution and Impact". *Public Administration Review*.
- Mizrahi, S. and Meydani, A. (2003). "Political Participation via the Judicial System: Exit, Voice and Quasi-Exit in Israeli Society". *Israel Studies*, 8: 118-136.

- Mizrahi, S. & Vigoda-Gadot, E. (2009). "Citizens' Learning, Involvement, and Participation in Decision-Making Under the Democratic Ethos: A Theoretical Framework and the Israeli Experience". *International Journal of Public Administration* 32(5): 438-460.
- Pierson, P. (Ed.). (2001). *The new politics of the welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- (1995). *Dismantling the welfare state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenhek, Z. (1999). "The exclusionary logic of the welfare state: Palestinian citizens in the Israeli welfare state". *International Sociology*, 14 (2): 195-215.
- Savas, E. S. (2000). *Privatization and Public Private Partnerships*. New York: Chatham House.
- Shalev, M. (2000). "Liberalization and the Transformation of the Political Economy". In: G. Shafir & Y. Peled (Eds.), *The New Israel: Peacemaking and Liberalism*. Boulder, CO: Westview Press. pp. 129-159.
- (1989). "Israel's domestic policy regime: Zionism, dualism, and the rise of capital". In F. G. Castles (Ed.), *The comparative history of public policy*. Cambridge: Polity Press. pp. 48-100.
- Shapiro, R. Y., & Young, J. T. (1989). "Public Opinion and the Welfare State: The United States in Comparative Perspective". *Political Science Quarterly*, 104(1): 59-89.
- Sharkansky I. and Zalmanovitch, Y. (1999). "Improvisation in Public Administration and Policy Making in Israel". *Public Administration Review*, 60(4): 321-329.
- Weimer, D. L. and Vining A. R. (2005). *Policy Analysis: Concepts and Practice*. 4th ed. (Englewood Cliffs: Prentice Hall).
- Wlezien, C. (1996). "Dynamics of Representation: The Case of US Spending on Defense". *British Journal of Political Science*, 26: 81-103.

נספחים**נספח 1: ההיגדים המרכיבים את מדד המעורבות הרצויה של המדינה בכלכלה ובחיי הפרט**

1. האחריות להפחתת מספר העניים בישראל מוטלת על המדינה ולא על האזרחים עצמם, על ארגונים פרטיים או על עמותות
2. על המדינה לדאוג שלכל אזרח יש הכנסה בסיסית מינימאלית
3. המדינה לא צריכה לספק לאזרחים שירותי בריאות, חינוך ורווחה. מוטב ששירותים אלה יסופקו על ידי ארגונים פרטיים או עמותות והמדינה תפקח על איכותם
4. כאשר המדינה מספקת שירותים לאזרחים, היא צריכה להדגיש יותר שיקולים חברתיים של שוויון והגינות מאשר שיקולים של יעילות כלכלית
5. המדינה לא אחראית להבטיח את רווחת האזרחים. כל אחד אחראי לגורלו
6. על המדינה לספק עבודה לכל מי שמעוניין בכך ולא להטיל את האחריות לכך על האזרח או השוק החופשי
7. מוצדק שהמדינה תדאג יותר לתנאי חיים הוגנים לאוכלוסיות חלשות (למשל: עניים, נכים וקשישים) מאשר ליתר האזרחים במדינה
8. המדינה היא האחראית להספקת שירותי בריאות לחולים ואסור שתשאיר את התחום לארגונים פרטיים או עמותות
9. מידת החשיבות שהחברה בישראל מייחסת לכסף ולצבירת נכסים אישיים גדולה מדי
10. רצוי שבישראל יהיה דגש על חשיבות האחריות והעזרה ההדדית בין האזרחים, יותר מאשר על החשיבות להצלחת הפרט

נספח 2: התחומים המרכיבים את מדד המוכנות לשאת בהוצאות מדיניות הרווחה

- ביטוח בריאות ממלכתי שיבטיח מענה ראוי לצרכים הבריאותיים של האזרחים
 פנסיה שתבטיח הכנסה שאינה מתחת לשכר המינימום לכל האזרחים שעבדו
 דמי אבטלה למחוסרי עבודה
 סיוע בשיכון לזוגות צעירים / בדירה ראשונה
 הגדלת קצבאות ילדים
 חינוך חינם
 ביטוח סוציאלי (כמו: או שיופיע בנספח או שנפרט הכל. ביטוח לאומי, פנסיה, חופשת מחלה, סל בריאות)

נספח 3: היגדי האשכול: "מידת המוכנות של הפרט לנקוט ב אסטרטגיות הקשורות בפוליטיקה אלטרנטיבית"

1. אם אזדקק לשירותים ציבוריים (כגון חינוך, בריאות וביטחון אישי) ולא אהיה מרוצה ממה שהממשלה מספקת, הייתי שוקל לשלם עבור שירותים אלה, גם אם תשלום זה לא תואם את דרישות החוק.
2. אם אזדקק לטיפול רפואי ולא אהיה מרוצה ממה שמערכת הבריאות הציבורית מספקת, הייתי שוקל לשלם לרופא תשלום מיוחד כדי לקבל טיפול מועדף.
3. במידה ולא הייתי מרוצה משירותי מערכת החינוך הציבורית הניתנים לילדיי, הייתי שוקל לשלם באופן פרטי עבור שירותי חינוך אשר ניתנים על ידי גופים חיצוניים כמו עמותות ובתי ספר ייחודיים גם אם הללו לא מוכרים ומאושרים על ידי משרד החינוך.
4. בשעת הצורך, במידה ואוכל, אפעיל קשרים אישיים על מנת לספק לי או לבני משפחתי שירותי בריאות או חינוך מועדפים.
5. כאשר המדינה לא מצליחה לספק שירות חשוב לאזרחים ברמה סבירה, זכותם של האזרחים לשלם לגורם אחר שמסוגל לספק את השירות בהצלחה.